

વર્ષ ૭ | અંક ૧ | સળંગ અંક ૩૭ | ઓગસ્ટ ૨૦૧૯

સંપ્રત

સાંપ્રત સાહિત્ય-વિચાર-જગતની ઝલક આપતું સામયિક

સંપાદક : રમણ સોની

એકત્ર ફાઉન્ડેશન

અધ્યક્ષ : સિતાંશુ યશશ્ચંદ્ર

મુદ્રિત સાહિત્યનું વીજાણુ સાહિત્યમાં રૂપાંતર અને વિસ્તાર ગંખતી સંસ્થા

સંચયન

પ્રારંભ: ઓગસ્ટ, 2013

સંપાદક : રમણ સોની

18 Hemdeep Society, O P Road, Vadodara • phone: 91-9228215275 • email ramansoni46@gmail.com

પ્રકાશક : અતુલ રાવલ

608 Poplar St., Durham, NC 27703 - USA, phone: 704-756-1325 • email : atulraval@ekatrafoundation.org

તંત્ર-સંચાલક : રાજેશ મશરુવાળા

email : mashru@ekatrafoundation.org

- મુદ્રણ-અંકન (ટાઇપસેટ): મહેશ ચાવડા
- ડીઝાઇન અને નિર્માણ : અતુલ રાવલ
- લેઆઉટ - પરિકલ્પના : રમણ સોની

અમારી વેબસાઇટ:

www.ekatrafoundation.org

<https://ekatra.pressbooks.pub>

આ વેબસાઇટ પર અમારાં વી-પુસ્તકો તથા
'સંચયન'નાં તમામ અંકો વાંચી શકાશે.

- વીજાણુ સામયિક 'સંચયન' દર બે માસે ફેબ્રુઆરી, એપ્રિલ, જૂન, ઓગસ્ટ, ઓક્ટોબર અને ડિસેમ્બરની છેલ્લી તારીખોમાં પ્રકાશિત થાય છે.
- 'સંચયન' માટેનાં લખાણોની પસંદગી સંપાદક દ્વારા, મુદ્રિત ગુજરાતી સામયિકો અને ગ્રંથોમાંથી જ કરવામાં આવે છે. એ રીતે એ વી-ડાયજેસ્ટ સામયિક છે. ઉપરાંત તેમાં પસંદ કરેલી કૃતિઓનું પઠન-ધ્વનિઅંકન તેમજ ચિત્રકળાકૃતિઓ પણ મૂકવામાં આવે છે.
- 'સંચયન'માં પ્રકાશન માટે પસંદ કરેલી કૃતિઓના લેખકો – ચિત્રકારોની સંમતિ લેવામાં આવે છે.
- Navigation: અનુક્રમમાંના કોઈપણ લખાણ પર સીધા જ જવું હોય તો અનુક્રમમાંની તે વિગત પર ક્લિક કરશો.

અ નુ ક મ

સંચયન ૩૭ - ઓગસ્ટ ૨૦૧૯

સંપાદકનું કથન - રમણ સોની

જૂની રંગભૂમિનાં ગીતો - ગાનસપ્તક - કીર્તિભાઈ નાયક

ઓથ - વાર્તા - સુવર્ણા

કૂતરાંનો ત્રાસ - હાસ્ય - બાબુભાઈ

જોડણીનો બંધકોશ - કાવ્ય - હરીશ મીનાશ્રુ

યમુનોત્રી - પ્રવાસ - રમણ સોની

મને - કાવ્ય - હર્ષદ ચંદારાણા

આરણ્યક - નવલકથા-અંશ - વિભૂતિભૂષણ વંદોપાધ્યાય, અનુ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા

ફેઈસબુક ફ્રેન્ડને - કવિતા - હર્ષદ ત્રિવેદી

પ્રકાશ નં શાહ - મુલાકાત-સંવાદ - ઉર્વીશ કોઠારી

ખરા બપોર - એકત્ર-વૃત્ત... - જયંત ખત્રી

સંપાદકનું કથન

રમણ સોની

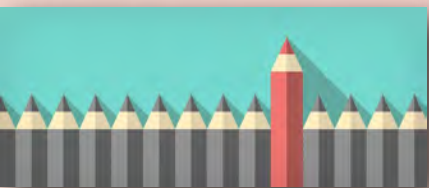
‘શાકુન્તલ’ જેવાં ઉત્તમ નાટકોના સર્જક કવિવર કાલિદાસે નાટક વિશે એક સરસ વાત કરેલી છે. એમણે કહેલું કે, ‘નાટ્યં ભિન્નરુચેર્જનસ્ય બહુધાડ્યેકં સમારાધનમ્.’ નાટક એક એવી કલા છે જે એનાં જુદાંજુદાં રસરુચિવાળાં પ્રેક્ષકો-રસિકોને પણ લગભગ એકસરખી રીતે પ્રસન્ન કરી શકે છે.

એનું એક કારણ તો એ છે કે ભજવાતું નાટક દશ્ય-શ્રાવ્ય એવું જીવંત કલારૂપ છે ને બીજું વધારે મહત્ત્વનું કારણ એ છે કે એમાં બધી જ કલાઓનો સમન્વય છે. નાટકનો સેટ – મંચસજ્જા – સ્થાપત્ય-કલાનો, વેશભૂષા સાથેનાં પાત્રો ગતિશીલ શિલ્પકલાનો, બદલાતી દશ્યરચનાઓ ચિત્રકલાનો, ગીત-ગાન સંગીતકલાનો તથા પાત્ર-સંવાદોમાં પરોવાતી અને કથાસૂત્રને ગૂંથતી ભાષા – શબ્દ – એ સાહિત્યકલાનો આનંદદાયક અનુભવ આપે છે. એમાં લેખક-દિગ્દર્શક-અભિનયકલાકાર-સંગીતકાર-મંચસજ્જાકાર એમ સૌનું સહિયારું કલાનિર્માણ આકાર પામે છે. કવિતા અને વાર્તા-નવલકથાના સર્જક કરતાં નાટકના સર્જક માટે બહુવિધ ને વિશેષ સજ્જતાની જરૂર હોય છે. એથી કહેવાયું છે કે સર્જકશક્તિની સૌથી મોટી સિદ્ધિ અને કસોટી નાટકમાં થતી હોય છે – ‘નાટકાન્તં કવિત્વમ્.’

જગતભરની પ્રજાઓએ, ખૂબ જ પ્રાચીન કાળથી, નાટકનાં લેખન, ભજવાણી અને આસ્વાદનમાં રસ લીધેલો છે એટલે દરેક ભાષામાં નાટકની ઇતિહાસકથા સૌથી લાંબી અને રસિક છે. શિષ્ટ દરબારી નાટકો ને લોક-નાટકો; નિજાનંદ માટે કે તાલીમ માટેનાં બિનવ્યાવસાયિક નાટકો અને મનોરંજન માટે થતાં ધંધાદારી એટલે કે વ્યાવસાયિક નાટકો – એમ અનેક રૂપે, જુદીજુદી જરૂરિયાતથી, નાટકો ભજવાતાં રહ્યાં છે ને આનંદ-રંજન આપતા રહ્યાં છે.

○

જૂની ગુજરાતી રંગભૂમિ એટલે લોકસમુદાયનું મનોરંજન કરવા માટે નાટકો ભજવવાનો વ્યવસાય. છેક ૧૯મી સદીની છેલ્લી પચીસીથી ગુજરાતની વિવિધ નાટક-મંડળીઓ અનેક ગામો-શહેરોમાં જઈ નાટકો ભજવતી. ૨૦મી સદીના આરંભ લગીમાં મુંબઈમાં ભાંગવાડી, કાલબાદેવીમાં

‘દેશી નાટક સમાજ’ નામની એક સ્થિર નાટ્યસંસ્થા (ભાંગવાડી થિયેટર)નો આરંભ થયો. (ઈ.સ. ૧૯૭૮ સુધી એ ચાલુ રહેલી.) એની પોતાની એક જાહોજલાલી હતી. જેને રંગભૂમિની ચમકદમક કહેવાય એવી મંચસજ્જા, કુતૂહલને ઉત્તેજનારી કથા, એવા સંવાદો, એવાં જ સંગીતમઢ્યાં ગીતો – જેના ‘વન્સ મોર’ મળતા (હજુ એકવાર ગાઓ, હજુ ફરી એ દશ્ય ભજવો). આ રંગભૂમિમાં કલા-કસબ ખરાં, પણ મનોરંજન સૌથી આગળ. સૂક્ષ્મતા ય હશે, પણ તરત સમજાય ને ગળે ઊતરી જાય એવો સ્થૂળ આનંદ મુખ્ય. શૃંગાર અને હાસ્ય એના મુખ્ય રસો હતા, કરુણ બહેલાવેલો હતો – જેને આપણે અતિનાટકીય કે મેલોડ્રામેટિક કહીએ એવો.

○

એ વ્યવસાયી રંગભૂમિનાં ગીતોની કથા પણ દિલચસ્પ છે ને એનો સ્વાદ ખાસ પ્રકારનો છે જે આજે પણ આપણને વિસ્મય પમાડે, રસ પમાડે એવો છે. આ ગીતો ગાનરૂપે સચવાયાં છે, કેટલાંક એ મૂળ ઢબે ફરીથી આજના કલાકારોએ પણ ગાયેલાં છે. એવાં ગીતોનાં સંપાદનો પણ થયાં છે. જૂની રંગભૂમિનાં નાટકોના લેખક અને ગીતકાર પ્રભુલાલ દ્વિવેદીના પુત્ર વિનયકાન્ત દ્વિવેદીએ (જેમનું ૧, ઓગસ્ટ ૨૦૧૯ના દિવસે અવસાન થયું. એમણે) સંપાદિત કરેલાં ગીતોનું – એનાં ગાનની સી.ડી. સાથેનું પુસ્તક ‘મીઠા ઉજાગરા’, ૨૦૦૧માં પ્રકાશિત થયેલું છે. (એની બીજી આવૃત્તિ ઇમેજ પ્રકાશને ૨૦૧૪માં કરી છે.) જૂની રંગભૂમિના એક ગાયક-વાદક કલાકાર પ્રહ્લાદભાઈ નાયકના પુત્ર આચાર્ય કીર્તિભાઈ નાયકે, ૨૦૦૨માં ‘સાઘબો મારો ગુલાબનો છોડ’ નામે સરસ સંપાદન કરેલું (એ અરુણોદય પ્રકાશન, અમદાવાદ-થી પ્રાપ્ત થઈ શકે); ૨૦૦૬માં ધર્મેન્દ્ર માસ્તર ‘મધુરમ્’-સંપાદિત ને ગૂર્જર પ્રકાશન, અમદાવાદ દ્વારા પ્રકાશિત ‘ગુજરાતી રંગભૂમિનાં ગીતો’ પણ મળે છે. વડોદરાના શ્રી નરેન્દ્રભાઈ શ્રીમાળી પાસે રંગભૂમિનાં ગીતોની રેકર્ડ્ઝનો મોટો સંગ્રહ છે. (એમણે એક પુસ્તક કર્યાનું પણ સ્મરણમાં છે.)

○

આ અંકમાં કાવ્યસપ્તકની જગાએ, જૂની રંગભૂમિનાં ગીતોનું ગાનસપ્તક મૂકવા વિચાર્યું ત્યારે તરત એ ગીતોનાં ગાનની લિંક મૂકવાનું પણ વિચાર્યું. નાટકો-ફિલ્મોના અભિનેતા અને જૂની રંગભૂમિનાં ગીતોના ગાયક શ્રી રાજુ બારોટે આ પૈકીનાં બે ગીતો – એમના જૂની રંગભૂમિનાં ગીતોના ગાનના કાર્યક્રમના સળંગ ધ્વનિઅંકનમાંથી – તારવીને મોકલ્યાં એ માટે આપણે સૌ રાજુભાઈના તથા એમનાં ગાયકમિત્રોના આભારી છીએ. એ ગીતો સાથે એમનાં ગાયકોના નામોલ્લેખ પણ કર્યાં છે.

આશા છે કે આ ઉમેરણ સૌ વાચકો-રસિકોને ગમશે. આપના આસ્વાદનો પ્રતિભાવ જરૂર આપશો.

રમણસોમી

ગાનસપ્તક

જૂની રંગભૂમિનાં ગીતો

કીર્તિભાઈ નાયક

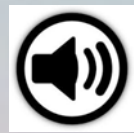
ગુજરાતની જૂની રંગભૂમિના કલાકાર અને ગાયક પિતા પ્રહલાદભાઈ નાયકે સંઘરેલાં ગીતો અને નોંધોનો ઉચિત ઉપયોગ કરીને સંપાદિત કરેલા પુસ્તક 'સાહેબો મારો ગુલાબનો છોડ'માંથી લીધેલાં આ ગીતોની ભૂમિકાનોંધો અને ટિપ્પણનોંધો પણ શ્રી કીર્તિભાઈની જ છે.

એક સરખા દિવસ સુખના કોઈના જાતા નથી

(સને ૧૯૨૪માં શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજના રંગમંચ ઉપર ભજવાયેલા 'માલવપતિ મુંજ' નાટકના લેખક અને ગીતકાર શ્રી પ્રભુલાલ દિવેદી અને સંગીત-દિગ્દર્શક મૂળચંદ્રમામા હતા. મુંજના પાત્રમાં માં અશરફખાને આ ગીતને લોકગીત જેટલું પ્રખ્યાત કર્યું.)

ગઝલ (રાગ - કલ્યાણ)

એક સરખા દિવસ સુખના કોઈના જાતા નથી;
એથી જ શાણા સાહેબીથી લેશ ફુલાતા નથી.

એક સરખા દિવસ સુખના...

ગાયક: નિસર્ગ ત્રિવેદી

ભાગ્ય રૂઠે કે રીઝે એની તમા તેને નથી;
એ જ શૂરા જે મુસીબત જોઈ મુંઝાતા નથી.

ખીલે તે કરમાય છે, સરજાય તે લોપાય છે;
જે ચઢે, તે તે પડે એ નિયમ પલટાતા નથી.

આ ગઝલની વિશિષ્ટતા એ બની ગઈ કે તેની પ્રથમ પંક્તિ 'એક સરખા દિવસ સુખના... ગુજરાતી ભાષાની કહેવત બની ગઈ. હમણાં ટી.વી ઉપર 'માલવપતિ' નાટકનું કારાગૃહનું દશ્ય સુખ્યાત અભિનેતા રાજુ બારોટ અને દર્પણની સુખ્યાત અભિનેત્રી દામિની મહેતાએ ભજવી બતાવ્યું. કારાગૃહનું દશ્ય લગભગ જૂની રંગભૂમિનું થોડા ફેરફાર સાથે રાખ્યું તો ગીતો અદ્યતન સ્વરરચના સાથે નવાં હતાં. આ પ્રકારના ફેરફાર પણ વિકાસનું ચિત્ર રજૂ કરે છે.

ચુંબન વિણ તો સ્નેહ ન જામે

(સને ૧૯૨૪માં શ્રી રોયલ નાટક સમાજમાં રજૂ થયેલ ‘એ કોનો વાંક?’ નાટકના લેખક અને કવિ મી. જામન હતા. પહેલા અંકના ચોથા પ્રવેશમાં સરલા અને શાન્તા નામનાં પાત્રો આ ગીત ગાય છે.)

ચુંબન વિણ તો સ્નેહ ન જામે જુઓ જગતના ખેલ,
ચુંબનના ચટકે ધોવાયા, સ્નેહી મનના મેલ.

હારે જ્યારે વદતા વાણી, આંખે આંખ હસી લે લહાણી.
દિલથી દિલ દબાવી કહેતું કંઈકંઈ કિસ્સા કહાણી.
વસમી વાતો એ મુશ્કેલ, સમજવી નથી અન્યને સહેલ.

પશુ પક્ષીઓ જુવો બિચારાં, વાણી વિણ વિચરે દુખિયારાં.
સ્નેહ ઉમળકો મૌન વૃત્તિએ, સમાવે ચુંબન દ્વારા.
નિર્મળ સ્નેહ તણી એ વેલ, પોષવી ચુંબનથી કરી પહેલ.
ચુંબન વિણ તો સ્નેહ ન જામે જુઓ જગતના ખેલ.

‘એ કોનો વાંક?’ જામનની કલમનો કસબ દર્શાવતું નાટક છે. વિવિધ પાત્રો અને પ્રસંગોની કલામય ગૂંથણી કરતાં કરતાં પ્રશ્ન જગવવાની શૈલી આ નાટકમાં છે. મસ્તીભર્યા તોફાની ગીતમાં ખુલ્લાં ચુંબન એ સ્નેહનું પ્રતીક છે એવી શીખ એ જમાનામાં જામને આપી છે. એ સમયે આપણે ત્યાં મૂંગાં અંગ્રેજી ચિત્રોમાં ખુલ્લાં ચુંબન આવતાં એની અસર આપણે ત્યાં વ્યાપક પાણે ઝિલાતી. સંસ્કૃત નાટકોમાં પણ ઉઘાડા શૃંગાર સાથે ચુંબનનાં દશ્યો છે.

(રા. જામનનું પૂરું નામ જમનાદાસ મોરારજી સંપટ હતું. તેમનો જન્મ ૯-૧૧-૮૮૮માં થયો હતો. મૃત્યુ ૨૨-૧૨-૧૯૫૫માં થયું હતું.)

જવા-ની રાતે રિસાઈ બેઠા

(સને ૧૯૨૬માં 'શ્રી લક્ષ્મીકાંત નાટક સમાજ'માં ભજવાયેલ નાટક "સંસાર સાગર"ના લેખક અને કવિશ્રી પ્રભુલાલ દ્વિવેદીએ 'નિશા' નામના પાત્રના મુખે આ ગીતના એકમાત્ર શબ્દ 'ઉહું' દ્વારા શૃંગારરસની ઝાંખી કરાવી છે.)

જવા-ની રાતે રિસાઈ બેઠા, મનાવા ગઈ તો કહે – ઉહું,
 પૂછ્યું મેં છે કાંઈ ગુન્હો અમારો કહોને કંઈ, તો કહે – ઉહું,...
 ગુલાબ ડોલર ગૂંથીને લાવી, પૂછ્યું કે બેમાં ગમે શું તેમને?
 નયન નચાવી જરાક હાંસી કરી મેં, ત્યાં તો કહે કે – ઉહું,...
 હું યે તોફાની ને એ હઠીલા, નમ્યું ન બેમાં એકેય આપે.
 હૃદય કહે કે કલહ તજી ઘો હઠીલ જીભે કહ્યું કે – ઉહું...
 મને રડાવી રહ્યા હતા એ, હસી, હસાવ્યા વિના સિધાવ્યા.
 પછી મેં કાગળ લખ્યો ક્ષમાનો જવાબમાં એ લખે છે – ઉહું...

ડૉ. ચીનુભાઈ નાયકના કંઠે આ ગીતને સાંભળતાં ગીતમાં રહેલી રિસામણાં અને મનામણાંની મૃદુ અભિનયકળાની ભાવભંગિમા અને 'ઉહું' શબ્દની અદા, ભાષા, કવિતાની રસાનુભૂતિ થતી એ આજે પણ યાદ છે. અમારી જાણ પ્રમાણે મા. ત્રિકમ લાક્ષણિક ઢબે આ ગીત ગાતા અને 'ઉહું' શબ્દની અર્થછાયાઓ ધ્વનિતરંગોમાં લહેરાવતા. કંઠની હલક તથા ભાવનું માર્દવ તખતાના તે સમયના હજારો પ્રેક્ષકોને યાદ આવશે. હાલમાં રંગભૂમિના જે કલાકારો છે તે પૈકીનાં શીલાબહેન રાજસ્થાનીને આ ગીત તેમની આગવી અદાથી રજૂ કરતાં અમે નિહાળ્યાં છે.

ઝટ જાવો, ચંદનહાર લાવો ઘૂંઘટ નહીં ખોલું હું

(સને ૧૯૨૭ના મે મહિનાની ૧૬મી તારીખે શ્રી દેશી નાટક સમાજના તખતા ઉપર રજૂ થયેલા નાટક “વલ્લભી પતિ”ના પ્રહસન વિભાગના આ ગીતના ગીતકાર શ્રી ચીમનલાલ ભીખાભાઈ જોશી – (મનસ્વી પ્રાંતિજવાળા) હતા. ગીતને કાસમભાઈએ સંગીતબદ્ધ કર્યું હતું. મસ્તીભર્યું અને નખરાળું આ ગીત કાઠિયાવાળી કબૂતર – નટવર્યશ્રી આણંદજી બી. પંડ્યા અને કેશવલાલ કપાતર ગાતા.)

- સ્ત્રી : ઝટ જાવો, ચંદનહાર લાવો, ઘૂંઘટ નહીં ખોલું હું,
મને લાગ્યો એ હારનો નેડલો, તમથી નહીં બોલું હું.
- પુરુષ : મોંઘી તારી માગણી અને મોંઘાં તારાં મૂલ
મોંઘી તારી પ્રીતડી, મેં કરતાં જ કીધી ભૂલ રે,
ઘૂંઘટ ઝટ ખોલો ને...
- સ્ત્રી : મોહન મેં તો માંગિયો, મોંઘો ચંદનહાર,
લાવો હાર પિયુ, પછી તમે લૂંટો જોબનિયાંની બહાર રે,
ઘૂંઘટ પછી ખોલું હું.
- પુરુષ : રામે મૃગને મારિયો કનક કંચુકી કાજ,
હું મારું કોઈ સોનીને? આ નથી નવાબી રાજ રે!
ઘૂંઘટ ઝટ ખોલો ને...
- સ્ત્રી : અલગારા અલબેલડા કરગરતા શું કામ?
હાર ન લાવો ત્યાં સુધી તમે લેશો ના મારું નામ રે,
ઘૂંઘટ નહીં ખોલું હું.
- પુરુષ : ચંદનહાર ચૌટે મળે જો હોય ખિસ્સામાં દામ,
સોની નાજાભાઈ તો આજે ગયા છે ભાવનગર ગામ રે,
ઘૂંઘટ ઝટ ખોલો ને.
- સ્ત્રી : તું મદ્રાસી મોરલો ને હું સોરઠની ઢેલ,
પરણ્યો હોય તો પાળજે, નહીં તો પિયર વળાવી મેલ રે,

ઘૂંઘટ નહીં ખોલું હું.

પુરુષ : જૂનાગઢની સુંદરી ને પન્ના તારું નામ,
આ ભાંગવાડી ભેગી થઈ, તને જોવા આવ્યું મુંબઈ ગામ રે,
ઘૂંઘટ ઝટ ખોલોને...

સ્ત્રી : હાર ન જોઈએ હેમનો, ના જોઈએ રેશમ ચીર
ચંદનહાર લાવી દિયો, મારી સગી નણદલના વીર રે,
ઘૂંઘટ નહીં ખોલું હું.
ઝટ જાવો...

આ ગીતે આજ દિન સુધી પોતાની લોકપ્રિયતા અકબંધ રાખી છે. ગુજરાતી ભાવો અને એમાં કોઈપણ સ્ત્રીની ચંદનહાર લેવાની વાત સ્ત્રી જાતિમાં રહેલો ઘરેણાંનો મોહ ખૂબ હળવાશ અને સરળવાથી કવિએ રજૂ કરી પોતાની કવિત્વ શક્તિનો પરિચય કરાવ્યો છે. પરણ્યાની પહેલી રાતે કોઈ નવોઢા પરણીને પ્રથમવાર સાસરે પગલાં માંડે છે આછા ઘૂંઘટ તાણ્યા છે ને એ જ ઘૂંઘટ જ્યારે પરણ્યો ઊઘાડે છે ત્યારે...? શબ્દો ન હોય, માત્ર હાવભાવ શબ્દો બની પ્રેમીઓનાં જ નહીં પણ સૌનાં હૈયાંને ઝંકૃત કરી એક હિલ્લોલ જગાવે છે. અમારી જાણ પ્રમાણે શ્રી કાઠિયાવાડી કબૂતરને ગુજરાત સરકારે ગૌરવ પુરસ્કાર આપ્યો ત્યારે એમણે ઢળતી ઉંમરે હાવભાવ સાથે આ ગીત ગાઈ ભારે લોકચાહના મેળવી હતી. આ ગીતે ‘અખંડ સૌભાગ્યવતી’ નામના ગુજરાતી ચલચિત્રમાં સ્થાન મેળવી ભારે પ્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હતી.

સાહેબો મારો ગુલાબનો છોડે

(સને ૧૯૩૬માં આર્યનૈતિક નાટક સમાજમાં રજૂ થયેલા “હંસાકુમારી” નાટકના નાટ્યલેખક કવિશ્રી મણિલાલ પાગલ અને ગીતકાર રસકવિ શ્રી રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટની લોકપ્રિય અજોડ રચનાની બંદિશ મોહન જુનિયરે શ્રોતાઓને પસંદ પડે અને કવિના શબ્દોને ઉચિત રીતે ઢાળે એવા સ્વરોમાં કરી છે.)

સાહેબો મારો ગુલાબનો છોડ,
વેલી હું તો લવંગની.
ઉડશું જીવનમાં જોડાજોડ,
પાંખો જેવી પતંગની.

આભલાનો મેઘ હું,
તું મારી છે વીજળી.
કેસરને ક્યારડે કસ્તૂરી આ ભળી.

રંગમાં ભીંજી, ભીંજાવાના કોડ,
મંજરી જેવી વસંતની
સાહેબો સોહે કસુંબીનો રંગ,
ઓઢણી ઓઢી ઉમંગની.

ગુજરાતી રંગભૂમિના ઇતિહાસમાં લોકહૈયે ડોલેલાં અને પ્રેક્ષકોને પસંદ પડેલાં ગીતોની શૈલીમાં આ ગીતને પણ મૂકી શકાય. ગીતની મંજુલ અને કર્ણપ્રિય પદાવલી અને ભાવાભિવ્યક્તિને લીધે આ રચના રસકવિની અજોડે રચના કહેવાઈ છે.

સ્ત્રીહૃદયની સૂક્ષ્મ છતાં શુદ્ધ ભાવના રંગમંચ પર અભિનેત્રી મીનાક્ષી અને ભોગીલાલ નામના કલાકારોની જુગલ જોડી એવા મધુર ગાને રજૂ કરતી કે એ સાંભળીને પ્રેક્ષકો ભાવનિમગ્ન થઈ જતા અને રાત્રે એક ને પાંચ મિનિટે શરૂ કરેલા ગીતને એટલાં વન્સમોરથી ભરી દેતા કે એક ને પંચાવન મિનિટ એટલે કે પચાસ મિનિટ સુધી ગવાય છતાં પ્રેક્ષકો અતૃપ્ત રહેતાં. આ ગીતની કેસેટ ઉપલબ્ધ છે. ગીતમાં રંગત લાવવા કલાકાર ભોગીલાલ આ દોહરો પણ ગાતા :

“મુંબઈમાં સામે મળ્યાં, સુરત જામ્યા પ્રેમ;
આવ્યાં અમદાવાદમાં, ફળી અમારી નેમ.”

મીઠા લાગ્યા તે મને આજના ઉજાગરા

(સને ૧૯૩૮માં શ્રી દેશીનાટક સમાજના તખ્તા ઉપર રજૂ થયેલા “વડીલોના વાંકે” નાટકના નાટ્યલેખક અને ગીતના કવિ શ્રી પ્રભુલાલ દ્વિવેદીએ પ્રથમ “અણગમતાં” નામે નાટક લખેલું જે પછીથી “વડીલોના વાંકે”ના નામે ભજવાયેલું. આ નાટકના ગીતને સંગીત આપ્યું શ્રી કાસમભાઈએ, ને એ જમાનાની જાજરમાન અભિનેત્રી મોતીબાઈના કંઠે કામણ કરી આ ગીતને લોકપ્રિયતાના શિખરે પહોંચાડ્યું હતું.)

મીઠા લાગ્યા તે મને આજના ઉજાગરા.

જોતી'તી વ્હાલાની વાટ રે...

. અલબેલા કાજે ઉજાગરો.

પગલે પગલે એના ભણકારા વાગતા

અંતરમાં અમથા ઉચાટ રે...

અલબેલા કાજે ઉજાગરો.

બાંધી મેં હોડ આજ નીંદરડી સાથ ત્યાં

વેરણ હિંડોળાખાટ રે...

અલબેલા કાજે ઉજાગરો.

ઘેરાતી આંખડીને દીધા સોગન મે.

મટકું માર્યું તો તારી વાત રે...

અલબેલા કાજે ઉજાગરો

આજના તો જાગરણે આતમા જગાડયો

જાણે ઊભી હું ગંગાને ઘાટ રે...

અલબેલા કાજે ઉજાગરો

મીઠા લાગ્યા તે મને આજના ઉજાગરા

પ્રિયની યાદમાં ઊંઘ પણ ભુલાઈ જાય ને રાતનો ઉજાગરો પ્રિયને પામતાં જાગરણ બની રહે તેવી શૃંગારસભર રચના એટલે ‘મીઠા લાગ્યા તે મને આજના ઉજાગરા.’ ગુજરાતી રંગભૂમિના ગીતોના પર્યાય તરીકે પણ આ ગીતનો મુખડો આજે પણ લોકહેયે એટલી જ તાજગી ધરાવે છે. ગુજરાતી ભાષાના સમર્થ કવિશ્રી સુરેશ દલાલે આ ગીતની પ્રશસ્તિ કરતાં આ પ્રમાણે નોંધ કરી છે : –

“નાનપણમાં જે જડાઈ જાય છે તે મોટપણમાં પણ કદી ઉખડતું નથી. નાટકનો ત્રીજો અંક થાય ત્યારે મન સહેજ ઉદાસ થતું કે હવે આ નાટક પૂરું થશે. જૂની રંગભૂમિનાં નાટકો ગમતાં એનું મુખ્ય કારણ એનાં ગીતો હતાં, ગીતોના લય મને સ્પર્શી જતા. આનંદ તો એ હતો કે કલાકારો ઉછીના કંઠના ઓશિયાળા નહોતા, તૈયાર કેસેટના મોતાજ નહોતા. કલાકાર પોતે જ ગીત ગાય. આ ગીતોમાં શૃંગાર હતો; તોફાન, મસ્તી, હાસ્ય અને ઉદ્દેશ હતાં. ગીત જેટલો બોજો ઉપાડી શકે એ બધું જ હતું.” – સુરેશ દલાલ

હૃદયના શુદ્ધ પ્રેમીને નિગમનાં જ્ઞાન ઓછાં છે....

સને ૧૯૨૪માં શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત નાટકસમાજ દ્વારા ભજવાયેલ ‘માલવપતિ નાટકની આ અમર ગઝલ. લેખક અને ગીતકાર પ્રભુલાલ દ્વિવેદી. સંગીતમાં મૂળચંદ્રમામા, નારાયણદાસ ઉસ્તાદ, મા. લલ્લુભાઈ, પ્રભુલાલ દ્વિવેદિ અને રઘુનાથ બ્રહ્મભટ્ટ.

હૃદયના શુદ્ધ પ્રેમીને નિગમનાં જ્ઞાન ઓછાં છે,
ન પરવા માનની તોયે બધાં સન્માન ઓછાં છે.

તરી જાવું બહુ સહેલું છે મુશ્કીલ ડૂબવું જેમાં,
એ નિર્મળ રસ સરિતાથી એ ગંગાસ્નાન ઓછાં છે.

પ્રણય-કલહે વહે આંસુ, ચૂમે ચાંપી હૃદય સ્વામિન્
અરે એ એક પણ માટે, જીવનનાં દાન ઓછાં છે.

અશરફખાન દ્વારા મુંજના પાત્રમાં આ ગીત ગવાતાં સ્ટેજ ઉપરથી રસતરંગો ઊઠી પ્રેક્ષકગણને રસમાં ડુબાડી રસસાગરની ભરતીના જે હિલ્લોલ લાવતા એ દશ્યો ખરેખર ગુજરાતી રંગભૂમિ પર અકલ્પ્ય, અકથ્ય, અગમ્ય અને અવર્ણનીય હતા.

હૃદયના શુદ્ધ પ્રેમીને...

ગાયક : નિસર્ગ ત્રિવેદી

પગમાં ઝાંઝરની બેડી, બિચારી નારી

(સને ૧૯૪૫માં શ્રી નીતિદર્શક નાટક સમાજમાં રજૂ થયેલ ‘અનીતિ કે નીતિ?’ નાટકના નાટ્યકાર અને ગીતકાર શ્રી અંબાલાલ માનચંદ પંડિત હતા. સંગીતકાર મોહનલાલ જુનીયરે પ્રસ્તુત ગીતને સંગીતબદ્ધ કર્યું હતું.)

પગમાં ઝાંઝરની બેડી,
કરમાં કંકણના ભાર;
ધર્મબંધને બંધાયેલી,
ઘર છે કારાગાર.
બિચારી નારી.

સમાજ ક્યારે સાંભળશે,
એ નારીના નિઃશ્વાસ;
ગુણીયલ ગૃહલક્ષ્મીને સહેવા
મૌન રહીને ત્રાસ.
બિચારી નારી.

પ્રબળ પુરુષ સત્તાધારીનો
એના પર અધિકાર
જીવ બાળીને જીવવું એ
એના જીવનનો સાર.
બિચારી નારી.

સને ૧૯૪૦ પછી ગુજરાતી રંગભૂમિ ઉપર કેટલાક નવોદિત નાટ્યકારોનો પણ ઉદય થયો હતો. આ નાટ્યકારોની શૈલીમાં મહેસાણા જિલ્લાના પાલોદર ગામના અંબાલાલ માનચંદ નાયક પણ હતા. પરંપરાથી ઘૂંટીઘૂંટીને નારી માટે જે આદર્શ આપણે ઊભો કર્યો છે એનું જ પ્રતિબિંબ આ ગીતમાં છે. સરળતા અને ઉઘાડો બોધ એ આ ગીતની લાક્ષણિકતા છે.

વાર્તા

ઓથ

સુવર્ણા

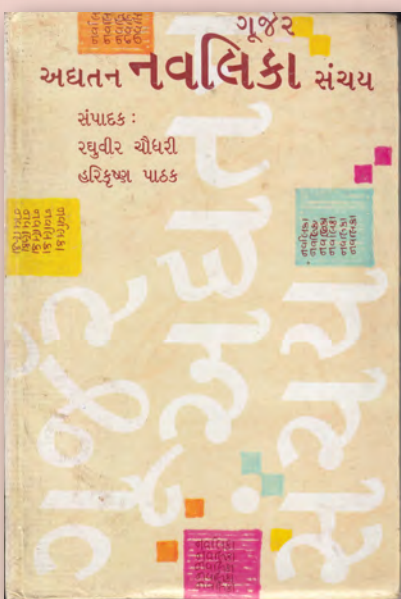
એણે ઝડપથી મારી નજીક આવીને મને બે તમાચા ચોડી દીધા...

મને એકદમ એવી અનુભૂતિ થઈ કે બહાર ધોધમાર ગાજવીજ સાથે મુશળધાર વરસાદ પડે છે... વરસાદ... કોલેજથી પાછા ફરતાં ઘણીવાર હું ભીંજાઈ જતી. ઘેર જતાંવેંત મા તાપણું આપતી. ‘શરદી લાગી જશે, કપડાં બદલીને જલદી અહીં બેસ’ કહી એ દોડદોડ કરી મૂકતી, જાણે એના જીવવાનું એકમાત્ર લક્ષ્ય હતું મને શરદી ન લાગી જાય એ જોવાનું... ઝરમર ઝરમર અવાજ સાંભળતી હું રજાઈમાં શરીરને લપેટીને સૂઈ જાઉં છું, મા ત્રણચાર વાર મને ઓઢાડી જતી... મને શરદી થઈ હોય ત્યારે ને શિયાળાની રાતે મા કદીય ચેનથી ઊંઘતી નહોતી. મને બધું જ યાદ આવવા માંડ્યું... ઘર, બહેનો, એ સમયની સાંજો, ભૂતકાળ, શિયાળાની રાતો, મા, પ્રીતુ, પ્રીતુ સાથેનાં ભ્રમણો, લાગણીભર્યા સંવાદો, હીંચકો, યોગાન, બાગ, મા, ભાઈ, મિત્રો, પ્રીતુ, આગાશી, પ્રીતુ, પ્રીતુ, પ્રીતુ...

મારી નજર ચારે તરફ ફરતી’તી. ‘આ ઘર છે’ ‘આ એ જ ઘર છે.’ ‘આ ઘર...’ હાશ કરી, પગ લાંબા થવા દઈને, હું પલંગ પર આડી પડી. ‘તું મને યાદ કરતી’તી?’ હું કંઈ જ ન બોલી. મને એકદમ એવી અનુભૂતિ થઈ કે બહાર ધોધમાર, ગાજવીજ સાથે મુશળધાર વરસાદ પડે છે... વરસાદ...

બહુ દિવસે એ પાછી આવી’તી. એ ચાલી ગઈ’તી. મને કંઈક નિરાંત વળી’તી એને માટે એક ચીડ હતી, કાળ ચડતો’તો. એક એ ઘર સાથે કશીક આત્મીયતા થઈ ગયેલી. છ છ કલાક સુધી ચોપડીમાં માથું ઘાલીને પડી રહ્યા પછી મને અચાનક ઘર યાદ આવતું. સૌ મારાથી દૂર છે-ના વિચારો મને દુઃખ દેતા. ‘મારું ઘર, ક્યારે થશે’ના વિચારો મને વલોવી નાખતા. ને હું એ ત્રણ રૂમવાળા ઘરના વિચારોમાંથી આનંદ શોધતી, એ ઘરનો નાનકડો નકશો મારા મન પર કબજો જમાવતો. એક વિચિત્ર શાતા મનમાં ફરી વળતી. મનોમન હું ઘરમાં બધે ફરી વળતી. આટલું ચાલીને દરવાજે પહોંચાય, દરવાજેથી ઘરના મુખ્ય દ્વાર સુધી સાથે પહોંચવા માટે આટલું ચાલવું પડે, રસ્તો આખો ધૂળિયો છે, પણ સુંદર પણ છે. મુખ્ય દ્વાર સાથે એક પરસાળ જોડાયેલી છે. બાજુમાં ચોકીદારની રહેવાની ઓરડી છે, એ ખાલી જ રહેતી. અંદર બે મોટા રૂમ, નાનું કિચન, મોટું બાથરૂમ, બે રૂમની બાજુમાં એક લાંબી ઓરડી, એનો ઉપયોગ કપડાં સૂકવવા માટે થતો, ડ્રેસિંગ ટેબલ ત્યાં જ હતું. ત્યાં એક પલંગ પડી રહેતો – ગાદી બિછાના સાથે – ખાલી જ રહેતો...

મારી નજર બધે ફરતી’તી : ‘આ ઘર છે’, ‘આ ઘર...’ ‘આ સાડી કેવી છે? આ રંગ તને ખૂબ ગમે છે ને!’ હું શાંતિથી પડી’તી, મેં જોયું, એની સાડી તરફ લાલચટક

ને પછી મારા સામું જોઈ રહેલી આંખો તરફ. મારી આંખો એ આંખોમાં પરોવાઈ ગઈ. એણે નીચું જોયું. મેં ઝટકા સાથે આંખની જગા બદલી. કદાચ એણે એવો અર્થ લીધો કે 'તને તો સરસ જ લાગે

એણે સહેજ શરમાઈ જવાની કોશિશ કરી. શી ખબર હું બિજાઈ ગઈ...

'આ ઘર કેટલું જૂનું હશે? મેં શાંતિથી પૂછ્યું. વહેતી ક્ષણો સાથે મારો પ્રશ્ન પણ વહી ગયો... મને એકદમ એવી અનુભૂતિ થઈ કે બહાર ધોધમાર, ગાજવીજ સાથે મુશળધાર વરસાદ પડે છે. વરસાદ... મારાથી કદાચ મારો એક અંશ છૂટો પડતો'તો...

મને એકદમ ભાગી છૂટવાની તીવ્ર પ્રેરણા થઈ... હું ભીંજાતી'તી, થરથરતી'તી, દબાતી'તી. મને કશુંક વીંટી રહેલું, ખેંચી રહેલું શરીર, શરીરથી પર થવા ધમપછાડા કરતું'તું. થઈ શકતું નહોતું. એક અસહ્ય થાક, એક બોજ, ભાગી છૂટવાની તીવ્ર પ્રેરણા, પણ ભાગી શકાતું નહોતું. ભાગી જવાના, આ ઘર છોડીને બહાર જવાના વિચાર સાથે જ, બહાર જતાં જ મને ઘરના, 'મારું ઘર'ના વિચારો રંજાડશે, ચાબખા મારશે, ક્યાંક પકડીને લઈ જશે-ની ધાસ્તીને મને બાંધી રાખી... દાબી દીધી... મારી નસેનસમાં લોહી ફફડ ફફડ થવા લાગ્યું...

'કાંઈ ખાશે?' કશાક વિશેષ સ્નેહથી એણે પૂછ્યું. તું મારી કદર ભલે ન કરે, મને તારી ખૂબ ચિંતા છે-ની એક નજર મારા આખા શરીર પર ફરી વળી.

'ના' – તો કંઈ પીશે?' 'ના' ને ત્યારે એની સાડીનો છેડો ઊતરી ગયેલો. એ જ હાલતમાં, ને છતાં મારા તરફ બેધ્યાની કરીને એ ઊભી રહી. મેં જોયું. મેં જોઈ લીધું. મને જોરજોરથી ચીસો પાડવાનું મન થયું... હું હાંફતી'તી, ક્યાંય તરતી'તી... જોજનો દૂર મારી ચેતના ચિરાતી'તી, મારું આખું વ્યક્તિત્વ શરીરની ચામડીની ઉપલી સપાટી પર આવીને વીખરાવા માંડેલું...

અચાનક એ ઠીક થઈ ગઈ. હું ઠંડી પડી ગઈ'તી. એ આમથી તેમ ચાલવા માંડી. એનું આખું વર્તન એવું થઈ ગયું જાણે એ મારી સાથે અભડાયેલી અભડાયેલી ન હોય! એક ફરિયાદ, રોષ, ને એવું બધું એના નેત્રકટાક્ષો દ્વારા મારા પર ફેંકાતું'તું, કદાચ એ મને પૂછશે 'તો પછી અહીં આવે છે શા માટે?' મને એને માટે તિરસ્કાર છૂટી ગયો... તિરસ્કાર...

'આ તો ખાશે, ને!' કેડબરી બતાવતાં એણે કહ્યું. 'આનો તો કંઈ વાંધો નથી, ને!-ના સૂરનો એક તીણો ઊંડો વ્યંગ એના અવાજમાં રણકી ઊઠ્યો. હું વીંધાઈ ગઈ. હાથ લાંબો ન કરી શકી, કંઈ બોલી ન શકી. છેક જ ઠીલી પડી ગઈ. 'લે ને!' ને ત્યારે એના આખા શરીરે એક અભૂતપૂર્વ વળાંક લીધો. મને એકદમ સૂગ આવી ગઈ. ચીતરી ચડી ગઈ. એના પર થૂંકવાનું મન થયું. 'ના, ગળું દુખે છે. પાણી આપ.' મેં જિદ ન છોડી...

એણે એકદમ ઝડપથી મારી નજીક આવીને મને બે તમાચા ચોડી દીધા... વર્ષો પહેલાં પ્રીતુએ મને તમાચો ચોડી દીધેલો, હું ધ્રુસકે ને ધ્રુસકે રોઈ પડી'તી, એય રોયો'તો... પણ પછી તો... ઓહ.

મને એકદમ એવી અનુભૂતિ થઈ કે બહાર ધોધમાર, ગાજવીજ સાથે મુશળધાર વરસાદ પડે છે... વરસાદ...

ચાલ્યા જવાની તીવ્ર ઈચ્છા, ને હું એકદમ ઊભી થઈ, ‘હું જઉં...’ એ કદાચ ચમકી : ‘બસ! –’ ‘ઓહ, આઈ એમ રીયલી સોરી ફોર...’ હું કંઈ બોલવા નહોતી માગતી. મારે ભાગી છૂટવું તું. કદાચ બધું અટવાઈ જાય, ગોટવાઈ જાય, ગૂંચવાઈ જાય... હું ચાલવા માંડી. ‘મને માફ નહીં કરે?’ કહી એણે મારો હાથ પકડ્યો, ને મને બેસાડી. મેં એના સામું જોયું. તટસ્થભાવે. વણસાંભળ્યું કરીને, હાથ છોડાવીને હું ફરી બોલી : ‘બસ હવે, હું જઉં’ ને અચાનક એ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રોવા માંડી, હું ચમકી. મારાથી ‘અરે?’ થઈ ગયું. ‘ઓહ, ફર્ગેટ ઇટ’ મારો અવાજ સહેજ નરમ થઈ ગયો. હું ડિપ્રેસ્ડ થઈ ગઈ... ને તરત મારા ખભા પર માથું ઢાળી એ નાના બાળકની જેમ, સાવ જ નાના બાળકની જેમ રોવા માંડી, હું ખૂબ જ ડિપ્રેસ્ડ થવા માંડી...

‘૨૬ નહીં-’ કહેવું જોઈએ એમ માનીને મેં કહ્યું. એ રોતાં રોતાં બોલતી’તી. ‘તું ક્યારેય સમજીશ કે મને તારે માટે કેટલો સ્નેહ છે?’ મને કંઈ જ સમજાતું નહોતું. કંઈ જ ન સમજાયું. હું સ્તબ્ધ હતી. એ રોતી’તી. હું કંઈ ન સમજી.

કુહાડીથી હું જંગલો કાપતી’તી, સાગરોના સાગરો પાર કરી ચૂકી’તી. પહાડોના પહાડો વટાવીને કોક અનંત રણમાં અટવાતી’તી, રગદોળાતી’તી... એક રણની સેંકડો માઈલની ઝડપે ઊડતી રેતી મને વાગતી’તી : તપેલી રેતી મને વાગતી’તી. તપેલી રેતી : હું મીઠી વીરડી શોધતી’તી... વલખાં મારતી’તી... મૃગજળ બની ગઈ’તી... ક્યાંય કશુંય નહોતું. એક બોજ, એક અસહ્ય થાક, એક ચીડ, એક કંટાળો, એક ખેંચાણ...

કદાચ એને આનંદ થશે એ વિચારે એના પ્રશ્નનો મેં પ્રશ્નથી જ જવાબ આપ્યો : ‘તું મને યાદ કરતી’તી.’ સજલ નેત્રે એણે મારા સામું જોયું, એમાં કશીક ખુશી હતી. મારી આંખો એ આંખોમાં પરોવાઈ ગઈ... ને... મારા શરીરની ચામડીની ઉપલી સપાટી પર વીખરાઈ પડેલું મારું આખું વ્યક્તિત્વ મારાથી છૂટું પડીને બહાર અવકાશમાં ક્યાંક ફેંકાઈ ગયું... જોજનો દૂર મારી ચેતના... મને ચીસો પાડવાનું મન... થૂંકવાનું મન... એકદમ એવી અનુભૂતિ... બહાર ધોધમાર, ગાજવીજ સાથે, મુશળધાર વરસાદ... વરસાદ... વરસાદ... વરસાદ.

[‘એક હતી દુનિયા’; અહીં ‘અદ્યતન નવલિકા સંચય’-માંથી]

હાસ્ય

કૂતરાંનો ત્રાસ

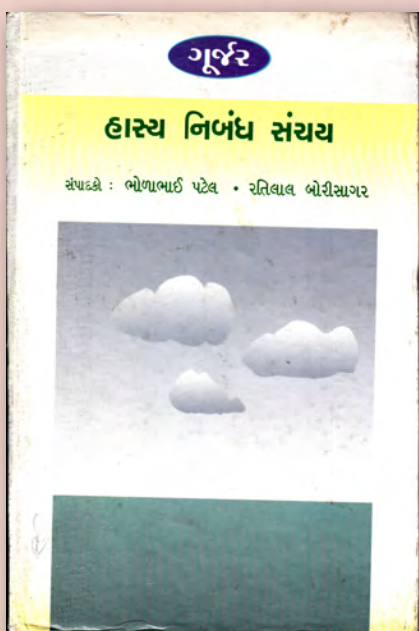
બાબુભાઈ ઝાસ

આપણા દેશમાં ‘જીપ અને જીભ’નું જોર વધારે છે તેમ અમારી સોસાયટીમાં કૂતરાં અને બકરાંનું જોર છે. આ બંનેને કારણે અમારે બે બાબતોનો ત્યાગ કરવો પડે છે – એક તો રાત્રે ઊંઘનો અને વધુ વૃક્ષ વાવી રાષ્ટ્રની સેવા કરવાનો. કેટલાંક પાળેલાં કૂતરાં ‘શો પીસ’ જેવાં હોય છે. પરંતુ અમારી સોસાયટી પાસે આવેલી ઝૂંપડપટ્ટીમાંથી અમારી સોસાયટીમાં પ્રવેશતાં કૂતરાંનો ‘શો’ જોઈ અમારી ‘પીસ’ (શાંતિ) હણાઈ જાય છે. એક ભાઈ રાત્રે છેલ્લો શો જોઈ સ્કૂટર પર સોસાયટીમાં મોડી રાત્રે પાછા ફર્યા અને સિનેમાના પ્રેક્ષકોની સંખ્યા જેટલાં કૂતરાં તેની પાછળ પડ્યાં. સ્કૂટર પેટ્રોલ રિઝર્વમાં આવે ત્યાં સુધી તે સ્કૂટર પર સોસાયટીની આસપાસ ફર્યા કર્યા અને જાણે પેટ્રોલ ખલાસ કરવા માટે જ કૂતરાંઓએ મોરચો માંડ્યો હોય એમ જેવું સ્કૂટર ઊભું રહ્યું કે તરત જ કૂતરાંઓ શાંત થઈને વીખરાઈ ગયાં. પેટ્રોલની કારમી ખેંચમાં કૂતરાંઓ કેટલે અંશે જવાબદાર છે તેનું સંશોધન કોઈ અભ્યાસીએ હાથ ધરવું જોઈએ.

અમે કૂતરાંઓનો ત્રાસ દર્શાવતી એક અરજી મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનને કરી પરંતુ જવાબમાં કોર્પોરેશને કંઈ પગલાં ન લીધાં અને કૂતરાંઓએ વિજય-લલકાર વધાર્યા. સોસાયટીના સેક્રેટરીએ કોર્પોરેશનની કૂતરાં પકડવાની નિષ્ફળતા અંગે લાંબીલય અરજી કરી. આ અરજીમાં એટલા બધા પ્રહારો કર્યા કે કૂતરાંઓએ ભસવાના પ્રહારો પણ વધાર્યા. અને પાછું સેક્રેટરીના ઘર પાસે જ રાત્રે સમૂહમાં મળી કોરસમાં ભસવાનું શરૂ કર્યું. એની સામે લાકડી સાથે મોરચો માંડ્યો તો એટલો ઘોંઘાટ થયો કે કૂતરાંના અવાજથી ન જાગેલા માણસો આ ઘોંઘાટથી જાગી ગયા.

કેટલાકે સલાહ આપી કે ભસતાં કૂતરાં કરડતાં નથી એટલે કૂતરાં છો ભસતાં. પણ ફક્ત ભાષણ કરતા પ્રધાનો ગોળીબારની રજા ન આપે એવું ઓછું છે? વળી કૂતરાંઓ “ભસો પણ કરડો નહીં” એ આચારસંહિતા પાળે જ તેની ખાતરી કોણ આપે?

આખરે એક પાડોશીએ સલાહ આપી કે જમાનો સમૂહ આંદોલનનો છે એટલે કૂતરાંના ત્રાસ સામે સહી ઝુંબેશી શરૂ કરવી. સેક્રેટરીએ એક અરજી તૈયાર કરી અને આ અરજીની શરૂઆત આ રીતે કરી, “અમો ગાંડિવધારી સોસાયટી અને તેની આજુબાજુનાં રહીશો આ અરજીથી

આપનું ધ્યાન દોરીએ છીએ કે...” અને પછી કૂતરાંઓથી થતો ત્રાસ, ત્રાસ આપતાં કૂતરાંઓના વિવિધ રંગો, તેમના અવાજથી મન અને ઊંઘ પર થતી અસરો, પાછળ દોડે ત્યારે માણસની શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિમાં થતા ફેરફારો, કરડે તો તેમાંથી પેદા થતાં પરિણામો વગેરે બાબતોને ઉલ્લેખ કરી પોતાની સહી સુવાચ્ય અક્ષરે સૌ પ્રથમ કરી. ભનકાએ અને તેના સાથીદારોએ ઘેરઘેર જઈને સહીઓ ઉઘરાવી, પોતે અને મિત્રોએ પણ સહીઓ કરી અને સોસાયટીના નાકા પાસે ઊભા રહી આવતાજતા રાહદારીઓ પાસેથી પણ સહીઓ લીધી. અલબત્ત, આમાંના કેટલાક રાહદારીઓ તો અમારા વિસ્તારમાં રહેતા પણ ન હતા. આ અરજી તૈયાર થઈ એટલે પોસ્ટના વધેલા દરે રજિસ્ટર્ડ એ.ડી.થી કોર્પોરેશનને મોકલી આપી.

અરજી કર્યા પછી થોડા દિવસે એક અંધારી રાત્રે લગભગ સાડા બાર વાગે અમારી સોસાયટીમાં કૂતરાંઓને બદલે માણસોનું ટોળું આવી ચડ્યું. સાથે કૂતરાં પકડવાની ગાડી હતી. આજે કૂતરાંને બદલે આ ટોળાના અવાજથી અમે સૌ જાગી ગયા અને બહાર આવ્યા ત્યાં એક આલ્સેશિયન ટાઇપનો અવાજ સંભાળાયો. “કુત્તે કીધર હૈ?”

“કૂતરા? કૂતરા કોને કહો છો?” કહેતા આંખો ચોળતા અને પેટના મધ્ય ભાગ પર લેંઘો ગોઠવતા મિત્ર મફતલાલ ઘરની બહાર આવ્યા.

“તમે લોકોએ અરજી કરી છે કે અહીં કૂતરાંઓનો ત્રાસ છે?” એક ગલૂડિયા સાઈઝના માણસે પૂછ્યું.

“હા બહુ ત્રાસ છે.” મેં કહ્યું.

“તો યે સબ કુત્તે કીધર હૈ?”

“તે અમે કૂતરાની પાછળ ઓછા ફરીએ છીએ કે ખબર હોય કે તે બધાં કયા શયનખંડમાં સૂતાં હશે?” સામે સવાલ પૂછ્યો.

“અરજી તમે લોકોએ કરી છે એટલે કૂતરાં તમારે જ બતાવવાં પડશે.” બીજા ‘કૂતરા-પકડ’ અધિકારીએ કહ્યું.

“પણ આટલી મોડી રાતે?” રતુભાઈએ પૂછ્યું.

“તમે અરજીમાં લખ્યું છે કે કૂતરાંઓ રાત્રે બહુ હેરાન કરે છે એટલે તમને ખબર હોવી જોઈએ કે કૂતરાંઓ રાત્રે ક્યાં હોય છે?” ફાઇલ પકડી ઊભેલા એક માણસે કહ્યું.

“ચલો આગે બઢો; કુત્તા દિખાવ.” ફરી પેલો આલ્સેશિયન અવાજ આવ્યો.

“આજુબાજુ ફરતાં હશે. શોધીને પકડી લો.” અમે જવાબ આપ્યો.

“અમે ફરવા નથી આવ્યા. કૂતરાં પકડવા આવ્યા છીએ.” મંડળીનો એક માણસ ભસતો હોય એમ બોલ્યો.

“કેટલાં કૂતરાં હતાં તેની સંખ્યા લખાવો.”

“ઉસકા રંગ બી લિખવા દો.”

“નર અને માદાની સંખ્યા લખાવો.”

“એમાં હડકાયાં કેટલા હતાં તે લખાવો.”

“આ અરજીમાં સહી કરનાર બધાંને અત્યારે ને અત્યારે અહીં હાજર કરો.”

મને લાગ્યું કે આ ઉપાધિ કરતાં કૂતરાંઓને અનિવાર્ય અનિષ્ટ તરીકે સ્વીકારી લેવાં જોઈએ. મેં પૂછ્યું, “તમે કૂતરાં પકડવા આવ્યા છો કે અરજી કરનાર માણસોને પકડવા?”

“આ લોકોને કૂતરાં નહિ મળે તો આપણને પકડી જશે?” મારા મિત્ર મફતલાલનો પરસેવો ગંજી અને લેંઘાની ઉપલી સપાટીના પ્રદેશ વચ્ચેથી વહેતો હતો.

“આ સેક્રેટરી કોણ છે? તેમને હાજર કરો.” ફાઇલધારી અમલદારે હુકમ છોડ્યો. પણ અમને બચાવવા જાણે સ્વર્ગમાંથી ધર્મરાજાનો શ્વાન ઊતરી આવ્યો હોય એમ સેક્રેટરીના કંપાઉન્ડમાંથી એક કાળો કૂતરો નાસતો દેખાયો.

“પેલો રહ્યો કાળો કૂતરો.” અમે લલકાર કર્યો. ‘શ્વાન-પકડ’ અધિકારીએ મફતલાલે દર્શાવેલી દિશામાં જોયું અને કૂતરાં પકડવાના શસ્ત્રસરંજામ સાથે તે દિશામાં આગળ વધ્યા.

“અરે ભાઈ દોડો, કાળિયો નાસી જશે.” મેં કહ્યું.

“જલદી નહિ હોગા. ગો સ્લો કા યુનિયન કા હુકમ હૈ.” જવાબ મળ્યો. એ કાળા રંગનો જવાન બીજા કંપાઉન્ડમાં દાખલ થયો. અમે સૌએ આગળ દોડી બાપુના ઘરને કોર્ડન કરી ત્યાં ‘શ્વાન-પકડ’ મંડળી આવી પહોંચી.

“બાપુ.” મફતલાલે બૂમ પાડી.

“ક્યા એ કાલે કુત્તા કા નામ બાપુ હૈ?”

ત્યાં અવાજથી જાગી ગયેલા બાપુ જ બહાર આવ્યા અને બોલ્યા: “કાં ભાયું, આ બધો શેનો સંચાર છે? અડધી રાત્રે કાં હડિયાપાટી માંડી છે?”

મફતલાલે વાતનો ફોડ પાડ્યો. કાળા રંગનો કૂતરો પોતાના કંપાઉન્ડમાં પેસી ગયો જાણી બાપુએ પોતાના મકાનની આજુબાજુની લાઇટ ચાલુ કરી તેના પ્રકાશમાં અમે જોયું તો કાળો કોટ પહેરીને સોસાયટીના વકીલ સેક્રેટરી બગીચામાં ઊંઘા પડ્યા હાંફતા હતા.

એ દિવસ પછી પણ વકીલે કાળો કોટ પહેરવાનું છોડ્યું નથી.

કૂતરાંઓએ ભસવાનું પણ છોડ્યું નથી.

કૂતરાંઓ અને કોર્પોરેશનથી અમે ટેવાઈ ગયાં છીએ!

[હાસ્ય નિબંધ સંચય]

કાવ્ય

જોડણીનો બંધકોશ

હરીશ મીનાશ્રુ

જોડણીનો બંધકોશ ભારે જીગનેસભાઈ, એનો ઇલાજ કરું સું?
લખવા બેસે છે બધા હોય જાણે ગુજરાતી ભાસાના જોડણીઘસુ.

ભૂલવાળી ચોપડીમાં એકાદસીને દા'ડે
ઊધઈયે મોઢું નથી ઘાલતી;
ઊંઝાવાળાનું તપે સત્ત, તોય ઘેલી
ગુજરાત નથી ઇસગબુલ ફાકતી.

હરડે હીમજ પેઠે વિદીયાપીઠના જોડણીકોસને ચૂસું?
સ્પેલચેક વિના કક્કો બારાખડીનાં દુઃખ કેમ ચેકું ભૂસું?

જોસી ઉમાસંકર ને રંજન ભગત એવા
કવિઓ પાક્યા છે ઊંચા માયલા;
આપડી આ માતરુ ભાસામાં, તોય શાને
લોલેલોલ આવું કરે ચાયલા?

ફાધર વાલેસ મળે મારગે ને હાલચાલ પૂછે તો કહેવાનું સું?
બાવન અક્સરને સંઘરવા ગાંધીની પોતડીને ક્યાં છે ખીસું?

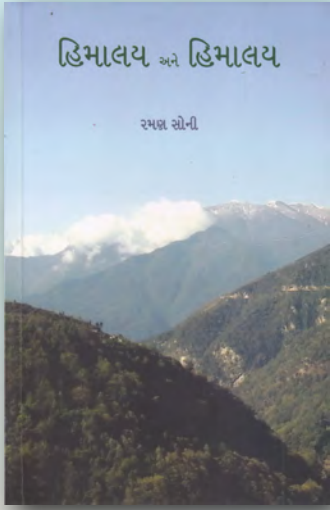
ઇંગરેજી ફોદા બે નાખીને ગુજરાતી
દૂધનું જમાવવાને દહીં;
ઊભી બજારે લોક બેઠું છે ગુજરેજી
દુગધાલય ખોલીને અહીં.

એબીસીડીના અખરામણવાળા આ અક્કલમઠાનું કરું સું?
ઠોઠ રે નિસાળિયો ને મહેતાજી બેઉ ફાકે ભાસાને નામે ભૂસું.

પ્રવાસ

યમુનોત્રી

રમણ સોની

ડોળીમાંથી, ઘોડા પરથી ઊતરીને સૌએ એકાદ ફર્લાંગ ચાલવાનું હતું. પૂરા અશક્તો માટે જ, ત્યાંથી આગળ, છેક મંદિક સુધી ડોળી લઈ જવા દેવાતી હતી.

સામે યમુનાજી મંદિર દેખાતું હતું પણ મારી આંખો યમુના નદીને ખોળતી હતી. મેદાનોમાં, મોટાં શહેરોની ફરતે વહેતી યમુનાને તો આપણે ખૂબ જ ગંદી કરી મૂકી છે – આગ્રા, મથુરા, દિલ્હી પાસે વહે છે તેને યમુના કહેવાય? અરે નદી પણ કહેવાય? વર્ષો પહેલાં મથુરા આગળ જોયેલી યમુના – એ અણગમતું નદીદર્શન ને એ અસહ્ય દુર્ગંધ આજે પણ યાદ આવીને મને ઊબકાવી દે છે, વ્યથિત કરી મૂકે છે.

એટલે જ મને વધુ ઉત્સુકતા જાગેલી મૂળથી નજીકની, સ્વચ્છ, પારદર્શક, નરવી નદી યમુનાનું દર્શન કરવાની.

ખરેખર સ્વચ્છ, પારદર્શક, પથ્થરો પર ઊછળતી, કિશોરીની જેમ કૂદતી યમુના નજરે પડી. હું એ તરફ જ વળ્યો. હિમ જેવું શીતળ પાણી. એમાં પગ બોળીને બેઠો. આહ્લાદ! નજર ઉપરવાસ ગઈ. પર્વતના ઢાળ ઉપરથી, ઝરણાની જેમ દોડી આવતી હતી યમુના. બધા ક્લેશ ભૂલી જવાય. યમુનાને તો વળી 'ત્રિલોક-શોક-હારિણી' કહી છે. સહસ્રા 'યમુનાષ્ટકમ્' યાદ આવી ગયું. ગુલબંકી છંદના ઊછળતા લયમાં, સમાસબદ્ધ છતાં વર્ણસંગીતને ગૂંથતા યમુનાષ્ટકનો પાઠ હૃદય છે – તમે ભક્તના કાને નહીં ને માત્ર ભાવકના કાને સાંભળો તો પણ પ્રસન્ન થઈ જાઓ... એક પંક્તિ જ જરાક, ગુજરાતી લિપિમાં ને શબ્દોને થોડાક છૂટા પાડીને વાંચીએ –

મનોનુકૂલ-કૂલકુંજમુંજ ધૂત-દૂર્મદા

ધુનોતુ મે મનોમલં કલિન્દનંદિની સદા.

હા, મનને અનુકૂળ, એક સુખાનુભવ આપતી નર્મદા આ સામે જ હતી – મનના ક્લેશોને, મનોમળને, દૂર કરતી આ કલિન્દ-નંદિની, કલિન્દ શિખરની પુત્રી (કલિન્દ-નંદિની). હા એટલે જ એ કલિન્દી પણ ખરી.

મને થયું કે, ચડતો-ચડતો એ ઉપરવાસ તરફ જાઉં... આગળ ને આગળ જઈને નદીના મૂળની મિથ્યા શોધ તો આપણે કરવી નથી પણ એ સરવાણી તરફ જેટલે સુધી જઈ શકાય એટલે સુધી. પણ વહેણમાં મારી નજર પહોંચતી હતી ત્યાં સુધી તો ઠીક, સો-બસો ફૂટની ઊંચાઈએ પણ જઈ શકાયું નહીં – ગોળ પથ્થરો પર પગ લપસતા-લથડતા હતા, ચઢી ‘શકાતું’ જ ન હતું...! એક તુક્કો આવ્યો કે એકાદ કલાક માટે પણ કોઈ મારાં ૨૦ વર્ષ ઓછાં કરી આપે તો તો આ નજર પહોંચે છે ત્યાં સુધી, નૃત્ય કરતો-કરતો, ઠંડુંગાર પાણી ખૂંદતો-ખૂંદતો જઈ આવું, જોઈને આવું. પછી ભલે પાછો પાંસઠનો થઈ જાઉં – પણ તાજગી આવી ગઈ હોય...

હવે મારી નજર, પ્રવાહ જતો હતો નીચે એ તરફ ગઈ. શું એ શેવાળ હતી? વહેતા પાણીમાં શેવાળ? ના, શેવાળ ન હતી, ભક્તજનોએ યમુના માતાને ચડાવેલી ચૂંદડીઓ તણાઈને, ખેંચાઈને જતી હતી, જર્જરિત! એકદમ સ્વપ્નભંગ થયો. ને મનમાં ક્રોધ જાગ્યો. આ તે કેવી ધર્મઘેલણ! ધર્મઘેલણ જ નહીં, પંડા-પુરોહિતોએ ડિંગ લગાવી હોય એને વણસમજ્યે અનુસરતી ધર્મ-અંધતા. સ્વચ્છ નિર્મળ પાણી વહ્યે જાય છે આ સુંદર સ્થળે – એને એમ જ સ્નેહ કરોને, આમ કંકુ-ચોખા-શ્રીફળ-ચૂંદડીથી એને વિ-રૂપ શા માટે કરવાની? મેદાનોમાં તો આપણે એને અત્યંત ગંદી-ગંધાતી કરી મૂકી છે – અહીં, મૂળ નજીક તો એને નરવી રહેવા દો! ને શું કરે છે આપણું લોકતંત્ર બલકે સત્તાતંત્ર? સત્તા આ બુદ્ધિહીન, સંવેદહીન, ભક્તો-પંડા-પુરોહિતોને અટકાવવામાં યોજી શકાતી જ નથી શું? નદીમાત્રને નરવી, નીતરી, સ્વચ્છ, રળિયામણી રાખવાની નથી એમનામાં સમજ, નથી જવાબદારી...

ફરી મનમાં ઉદ્વેગ થઈ ગયો. જાણે કોઈ સુંદરતર ચિત્ર પર કોઈએ લપેડા કરી દીધા.

આ ચૂંદડીઓની જેમ જ, પૌરાણિક કથાઓને પણ આપણે વીંટયા જ કરી છે – આ પર્વતોની ને આ નદીઓની ઉપર. એમાં કલ્પના ઓછી છે ને નબળી શ્રદ્ધાઓનું પોષણ વધારે છે. આ સ્થાન – યમુનોત્રી –નો મહિમા એવો છે કે : ‘યમુના સૂર્યની પુત્રી. અને યમ પણ સૂર્યનો પુત્ર. એટલે યમુનામાં જે સ્નાન કરે ભક્તજનો, એની સાથે યમુનાનો ભાઈ યમ જરાક નરમાશથી પેશ આવે.’ એટલે, જીવનની ડેડલાઈન આવી ગયા પછી પણ થોડાક મોડા પહોંચતા હશે યમરાજ એ ભક્તજનો કને? હશે.

યમુનાદેવીનું મંદિર, ગરમ પાણીના કુંડ, કપડામાં બાંધેલા ચોખા એમાં થોડીક મિનિટો સુધી બોળી રાખવાથી પાકે, ચડી જાય. એ જ પ્રસાદ ત્યાં, તરત પણ લેવાય; ને ઘરે પણ લઈ જવાય. પુણ્યનું વિતરણ!

બધું એક ઝાટકે ખંખેરી નાખીને નદી-સન્મુખ થયો. લિસ્સા પથ્થરોવાળી નદીનો સ્પર્શ માણતો રહ્યો. ને એનો ખળખળતો અવાજ સાંભળતો રહ્યો – મલાપહારિવારિપૂરભૂરિમણિડતામૃતા... લગાલગાલગાલગા...

છંદરટણની વચ્ચે સાદ સંભળાયો, આયોજકનો : ‘ચલો... ચલો... લગા લગા... મોડું થઈ ગયું છે...’

તો હવે પાછા.

ઢરેકે પોતાનો ઘોડો ને પોતાની ડોળી શોધી લીધાં છે. ‘બધાં આવી ગયાં કે?’ તો હવે ચડો વાહન પર, ને કરો અવરોહણ.

ઊતરતી વખતે પગ વધુ પછાડાય છે ડોળીવાળાઓના, અને ઊંચળે છે આપણાં શરીર. કહે છે કે વધારે વજનવાળા ઓછું ઊંચળે! ઓછા વજનવાળા અમારા એક સાથી મિત્ર કહે છે – હું તો ફૂટબોલની જેમ ઊંચળી રહ્યો છું.

ઊતર્યા – જાનકીચટ્ટી. અમે સૌ આરોહણ કરી આવ્યાં, યમુનોત્રી દર્શનનું પુણ્ય અર્જિત કરી આવ્યાં ને અહીં ભોજન-પ્રબંધકોએ ભોજન તૈયાર કરી દીધું હતું.

સ્થાનાચટ્ટી આવતાં જ ફરી દેખાઈ કાલિન્દી.

‘કેમ રે કાલિન્દી? તારી બહેનને મળી આવ્યાં અમે. કે તું જ એ?’

હવે સ્થળ પરિચિત થઈ ગયું હતું. નમતી સાંજની નદીની શોભા જોઈ ને રાત્રે એક સંકલ્પ કરીને સૌ સૂઈ ગયાં.

સવારે મોડા ઊઠવાની છૂટ હતી કેમ કે કાલે વહેલી સવારે નીકળવાનું ન હતું, જમીને બપોરે નીકળવાનું હતું. પણ મારે તો વહેલી સવારની નદી જોવી હતી – ધીમેધીમે અંધારામાંથી અજવાસ થતો જાય એમ એનાં બદલાતાં રૂપ જોવાં હતાં. રાત્રે એક વાર તો સફાળો બેઠો થઈને, બારણું ખોલીને બહાર ગયો. હજુ ઘોર અંધારું હતું – જરાક ભયથી ઘેરાયેલું. હું ફરી સૂઈ ગયો.

ઊંઘનું એક ઝાપટું એવું આવી ગયું કે ઊઠ્યો ત્યારે પર્વતની ટોચે તડકો ઊઘડી ચૂક્યો હતો. મોડું ઉઠાયાનો ચચરાટ થયો. ઊઘડતા અજવાળામાં મારે પર્વત અને નદીનું પહેલું પ્રતિબિંબ-સંવનન જોવું હતું. હવે પ્રતિબિંબ, ભલે કંઈક ધૂજતું ને વિખરાયેલું, છતાં પ્રગટ અને જાણીતું હતું. તડકાનો પટ વિસ્તરતો હતો એમાં નદી-પર્વત પ્રૌઢ દંપતી જેવાં લાગતાં હતાં.

રાત્રે જ અમે થોડાંક સાથીઓએ સંકલ્પ કરેલો કે સવારે તો નીચે ઊતરીને નહાવું જ છે. નદી એવું તો નિમંત્રણ આપતી હતી! અમે ઉલ્લાસથી નીચે ઊતર્યાં.

તડકો ચડ્યો હતો છતાં, પગ નદીમાં મૂકતાંવેંત પાછો ઊંચકાઈ ગયો – અત્યંત ઠંડું હિમસરખું પાણી. કેટલાંક તો માંડી વાળીને દૂર જઈ બેઠાં. અમે તો હિંમત કરીને ઝંપલાવ્યું – હિમાલયપ્રવાસનું મારું આ પ્રથમ નદીસ્નાન! ઠરી ગયેલાં ગાત્રોમાં ફરી હૂંફ પ્રસરતી ગઈ.

કાંઠે બેઠેલાંમાં હવે હિંમતનો સંચાર થયો. ધીમે-ધીમે સૌ ઊતર્યાં કાલિન્દીમાં ને ડૂબકી લગાવી. થરથરી જવાયું એ પણ આનંદનો જ એક ભાગ હતો.

સામે કાંઠેના પર્વતરાય હવે હનુમાનજી સરખા શોભતા હતા.

[હિમાલય અને હિમાલય, રમણ સોની, ૨૦૧૯-માંથી]

કાવ્ય

મને

હર્ષદ ચંદારાણી

પાળિયાની જેમ કાં ખોડે મને?
રાખ તું, તારા હૃદય જોડે મને.

બહારથી પૂરેપૂરો અકબંધ છું,
કોઈ ભીતરમાં રહી તોડે મને.

પહાડ છું, જીરવી લઉં પાષાણતા,
કેટલાં ઝરણાં સતત ફોડે મને?

તારી પાસે આવતો સૌરભ બની,
શ્વાસમાં લે, કેમ તરછોડે મને?

જાતમાં જાતે થયો છું કેદ હું,
કોણ છોડાવે અગર છોડે મને?

[‘ફીણ-મોજાં’, ૧૯૯૧-માંથી]

નવલકથા-અંશ

આરણ્યક

વિભૂતિભૂષણ વંદોપાધ્યાય

‘પથેર પાંચાલી’ નવલકથાથી (ને એના પરથી સત્યજિત રાયે કરેલી ફિલ્મકૃતિથી) વિશેષ જાણીતા થયેલા બંગાળી લેખક વિભૂતિભૂષણ વંદોપાધ્યાય (૧૮૯૪-૧૯૫૦) થોડોક સમય શિક્ષક રહેલા ને પછી જંગલના એસ્ટેટ મેનેજર પણ રહેલા. એમની નવલકથાઓમાં ‘આરણ્યક’ વનસ્પતિની સંવેદનાને સઘનતાથી ને અસરકારકતાથી આલેખતી એમની પરમ આસ્વાદ્ય અને સ્મરણીય કૃતિ છે. એમાં પ્રકૃતિનું આનંદ-ભય ઉભયની અનુભૂતિ કરાવતું સૌંદર્ય-ઐશ્વર્ય તથા વનમનુષ્યોનાં કરુણ-સ્પર્શી ચરિત્રો પ્રભાવક બન્યાં છે.

એમાંથી બે અંશો અહીં પસંદ કર્યાં છે એ લેખકની ઉત્તમ સર્જકતાનો અનુભવ આપશે. આ નવલકથાનો અનુવાદ, દિલ્હી યુનિવર્સિટીમાં ગુજરાતીના અધ્યાપક રહેલા વિવેચક-અનુવાદક સ્વ. ચંદ્રકાન્ત મહેતાએ કરેલો છે.

આ સરસ્વતીકુંડના કિનારા પર એક દિવસ એક અદ્ભુત માણસની મુલાકાત થઈ.

એક દિવસે સર્વે કેમ્પમાંથી હું પાછો ફરતો હતો. કુંડના તીર પાસેની જંગલની વાટે હું ધીરેધીરે આવતો હતો, ત્યાં એક માણસને મેં માટી ખોદીને કંઈ કરતાં જોયો. પહેલાં તો મને થયું કે જમીનમાંથી કાંઈ મૂળિયાં ઉખેડતો હશે. ભૂંઈ કુમડા જાતનો એક ખાદ્યપદાર્થ વેલી પર થાય છે, પણ એ વેલી માટીની અંદર હોય છે. બહારથી એ કંદ છે એવી ખબર ન પડે. વળી એ દવામાં વપરાતો હોવાથી વૈદ્યો એ ભારે કિંમત આપીને ખરીદે પણ ખરા. આથી કુતૂહલથી પ્રેરાઈ હું ઘોડા પરથી ઊતરીને એની પાસે ગયો. જોયું તો ભૂંઈ કુમડાં નહોતાં, બીજું કંઈ પણ નહોતું, પણ એ કશાકનાં બી જમીનમાં વાવતો હતો.

મને જોઈને એ જરા અચકાયો, ને એકીટશે મારી સામે જોઈ રહ્યો. એની ઉંમર ખાસ્સી હશે. ઘોળા વાળ સફેદ થયા હતા. એની પાસે એક શણનો થેલો

હતી. એમાંથી એક નાની કોદાળીનો આગલો ભાગ દેખાતો હતો. પાસે ખૂરપી પડી હતી, ને આસપાસ કાગળના ચોળાચેલા ટુકડા પડ્યા હતા.

મેં પૂછ્યું, ‘તું કોણ છે? અહીં શું કરે છે?’

એણે પૂછ્યું, ‘હજૂર! કોણ મેનેજરબાબુ!’

‘હા, તું કોણ છે?’

‘નમસ્કાર. મારું નામ યુગલપ્રસાદ. હું આપના લવટૂલિયાના પટવારી બનવારીલાલનો પિતરાઈ ભાઈ થાઉં.’

મારું કૌતુહલ વધ્યું. મેં પૂછ્યું, ‘આ શું વાવે છે?’

એ ઇનોછૂપો પોતાનું કામ કરતો હતો, ત્યાં પકડાઈ ગયો. એણે જરા શરમાઈને, બેબાકળા બનીને જવાબ આપ્યો. ‘કંઈ નથી. એક ઝાડનું બી વાવતો હતો.’

મને આશ્ચર્ય થયું. ક્યા ઝાડનું બીજ? જમીન તો એની નહોતી – ઘનઘોર જંગલ હતું. આ જંગલમાં વળી એ ક્યા ઝાડનું બીજ રોપે છે ને એ રોપવાનો અર્થ પણ શો છે? મેં એને એ વિષે પૂછ્યું.

એણે કહ્યું, ‘જાતજાતનાં બી છે, હજૂર! પૂર્ણિયામાં મેં એક સાહેબને ત્યાં એક બહુ સરસ વેલ જોઈ હતી એની પર ઘણાં બધાં ખૂબસૂરત ફૂલ ઊગ્યાં હતાં. એનાં બી પણ છે, અને બીજાં પણ ફળફૂલોનાં બી ઢૂંઢૂંઢૂંને લઈ આવ્યો છું. આ જંગલમાં એવાં ઝાડ નથી, તેથી આ બીને રોપું છું. એક-બે વર્ષમાં તો ઝાડ ઊગશે એટલે આની શોભા ઓર વધી જશે.’

એનો શુભ આશય જોઈને મને એની પર શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ. કશાય સ્વાર્થ વિના એક આવા મોટા જંગલની સુંદરતા વધારવા, એ પોતાનો સમય ને પૈસા બન્ને ખર્ચતો હતો, ને તે એવી જમીન પાછળ કે જેની પર એનો જરા જેટલો પણ હક નહોતો. અજબ માણસ છે આ!

યુગલપ્રસાદને મેં બોલાવ્યો, ને અમે બન્ને જણા એક ઝાડની નીચે બેઠા. એણે કહ્યું, મેં આ પહેલાં પણ આ કામ કર્યું છે, હજૂર! લવટૂલિયામાં તમે જેટલાં વનનાં ફૂલો જુઓ છો, ફૂલવાળી લતા જુઓ છો એ બધી મેં આજથી દસ-બાર વર્ષ પહેલાં, કેટલીક પૂર્ણિયાના વનમાંથી, કેટલીક દક્ષિણ ભાગલપુરના લક્ષ્મીપુર રાજ્યના પહાડી જંગલમાંથી, લઈ આવીને ઊગાડી છે. હવે તો એ ફૂલોનું જાણે જંગલ બની ગયું છે.’

‘તને આ કામ કરવું ખૂબ ગમે છે?’

‘લવટૂલિયાનું જંગલ બહુ સુંદર છે, હજૂર! આ નાના નાના પહાડોમાં તથા જંગલોમાં જાતજાતનાં ફૂલો ઊગાડવાનો, મારો બહુ જૂનો શોખ છે.’

‘ક્યાં ક્યાં ફૂલ તું અહીં લઈ આવેલો?’

‘પહેલાં હું હજૂરને એ વાત કરું કે મારું મન આ તરફ શી રીતે વળ્યું. મારું ઘર ધરમપુરની હદમાં છે. અમારે ત્યાં જંગલી ભાંડીનાં ફૂલ બિલકુલ નહોતાં. હું નાનો હતો ત્યારે અમારા ગામથી દસ માઈલ દૂર કોશી નદીના કિનારા પર ભેંસો ચારતો. ત્યાં વને, જંગલે, ખેતરે બધે જ ભાંડી ફૂલોની મોહક સુંદરતા હું સર્વત્ર જોતો. ત્યાંથી મેં બી લીધાં ને મારા દેશમાં વાવ્યાં. આજે અમારા દેશમાં રસ્તેરસ્તે, લોકોના ઘરના વાડામાં, જંગલમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં એ ફૂલોનો જાણે મેળો જામ્યો છે. બસ, ત્યારથી મને આ નાદ લાગ્યો છે, કે અહીં જે જે લતા ને ફૂલો ન હોય તે વાવવાં. આખું જીવન આ જ ધંધો કર્યો છે. બસ એ કામ હવે મારી ધૂન બની ગયું છે.’

ખરેખરે યુગલપ્રસાદ અહીંનાં ઘણાંખરાં ફૂલો તથા લતાઓ વિષે ઘણુંબધું જાણતો હતો. એ એ બાબતમાં નિષ્ણાત હતો તેને વિષે મને જરીકે શંકા નહોતી. મેં પૂછ્યું, ‘તું એરિસ્ટલોકિયા લતાને ઓળખે છે?’

મેં એને એના ફૂલનું વર્ણન કરી બતાવ્યું. એટલે એ તરત બોલી ઊઠ્યો, ‘હંસલતા! હંસના મુખ જેવાં એનાં ફૂલ હોય છે. એ આ દેશનો છોડ નથી. મેં પટણામાં બાબુઓના બાગમાં એ છોડ જોયો છે.’

એનું જ્ઞાન જોઈને મને આશ્ચર્ય થયું. સૌંદર્યના આવા પૂજારી આજકાલ ક્યાં નજરે ચડે છે? જંગલમાં લતા અને ફૂલનાં બી વાવવામાં એનો પોતાનો કશો સ્વાર્થ નહોતો. એને એમાં એક પાઈની પણ આવક ન હતી. પોતે તદ્દન ગરીબ હતો, તોપણ જંગલની શોભા ને સુંદરતા વધારવા માટે આટલો અઢળક ઉત્સાહ અને આટલો સતત શ્રમ!’

એણે કહ્યું : ‘સરસ્વતીકુંડના જંગલના જેવું સુંદર જંગલ આ ઈલાકામાં બીજું નથી, બાબુજી! આટલાં બધાં વૃક્ષો, ને તેમાં વળી કુંડના પાણીની શોભા. અરુણ, આપનો શો મત છે, આમાં કમળ ઊગે કે નહિ? ધરમપુરના પાંડાંગાવની આસપાસ પ્રત્યેક તળાવમાં કમળ છે. મને થાય છે, એ લટકાવીને અહીં રોપું.’

મેં મનમાં ને મનમાં એને મદદ કરવાનો નિર્ણય કર્યો. અમે બન્ને મળીને આ વનને નવાં ફૂલથી, લતાઓથી, અને વૃક્ષોની સજાવીએ, એ વિચારનો મને જાણે નશો ચડ્યો. હું જાણતો હતો, કે યુગલપ્રસાદને પેટ ભરીને ખાવાનું મળતું નથી, સંસાર ચલાવવો મુશ્કેલ છે. મેં મુખ્ય કચેરીમાં લખાણ કરીને એને આઝમાબાદની કચેરીમાં મહિને દસ રૂપિયાની મહેતાજીની નોકરી અપાવી.

પીળા ધતુરાના જેવા એક જાતના રોપ કુંડને કિનારેકિનારે ઉગાડવામાં આવ્યા. એને બહુ જલદી ફૂલ આવ્યાં. યુગલપ્રસાદ પૂર્ણિયાના જંગલમાંથી જે વૈરાલતાનાં બી લઈ આવ્યો હતો, તેને રોપતાં એની લતાએ એ સાત મહિનામાં તો ઘણાંખરા વૃક્ષોને છાઈ લીધાં હતાં. એ ફૂલો જેવાં દેખાવમાં સુંદર હતાં, તેવીજ મીઠી એની સુવાસ હતી.

હેમંત ઋતુની શરૂઆતમાં એક દિવસ મેં જોયું કે, એ લતાઓ પર પાર વગરની કળીઓ ફૂટી છે. મેં એ વાત યુગલપ્રસાદને કહી, કે તરત જ કલમ ફેંકીને સાત માઈલ સરસ્વતીકુંડ તરફ એ દોડતો થયો.

૦૦૦

ભાનુમતી

બીજે દિવસે સવારે લગભગ નવ વાગે દોબરૂ પાન્નાની રાજધાની ચક્રમક્રિયા ટોલા અમે પહોંચ્યા. અમારા એકાએક જવાથી ભાનુમતીના આનંદનો પાર નહોતો. એની આંખમાં, એના મોઢા પર એના આનંદનો ભાવ વ્યક્ત થયા વગર રહી શકતો નહોતો. એ ભાવ જાણે ઊભરાઈ જતો હતો.

‘તમને તો ગઈ કાલે જ યાદ કરતી હતી બાબુજી! આટલા બધા દિવસ તમે આવ્યા કેમ નહિ?’

ભાનુમતી જરા ઊંચી થઈ હતી, જરા સુકાઈ પણ હતી. એનું મુખ પહેલાંનાં જેવું જ લાવણ્યભર્યું હતું ને શરીરનો બાંધો એવો જ સપ્રમાણ.

‘ઝરણામાં નહાશો ને? મહુડાનું તેલ લાવું કે સરસિયાનું? આ વખતે ઝરણાનું પાણી વરસાદને લીધે કેવું સરસ છે. ચાલો દેખાડું?’

મેં એક બીજી બાબત પણ ધ્યાનથી જોઈ. ભાનુમતી ઘણી સફાઈથી રહેતી હતી. સાધારણ સાંઘલ સ્ત્રીની જોડે તો એની કોઈ રીતે સરખામણી ન થઈ શકે. વેશભૂષા અને પ્રસાધનનું સહજ સૌંદર્ય ને રુચિબોધ એને એ ઘણા ઊંચા કુટુંબની છોકરી છે તેનો પરિચય આપતાં હતાં.

ભાનુમતી તેલ લઈને સામે આવી. મારું દિવાસ્વપ્ન લુપ્ત થયું. એના ઘરનાં બધાં જ આવીને મને નમસ્કાર કરીને મારી આસપાસ વીંટાઈ વળ્યાં. ભાનુમતીના નાના કાકાનો દીકરો જગરૂ એક ઝાડની ડાળી હલાવતોહલાવતો આવીને હસતો હસતો મારી સામે ઊભો રહ્યો. એ છોકરો મને ખૂબ ગમતો હતો. એનું મોઢું રાજકુમાર જેવું હતું. એ કાળો હતો છતાં કેવો ખૂબસૂરત હતો! એમના ઘરમાં એને અને ભાનુમતીને, એ બન્નેને જોતાં એમ થાય, કે જંગલી જાતિમાં પણ આ લોકો ખાનદાન કુટુંબનાં છે.

હું નાહીને આવ્યો. ભાનુમતીએ પોતાની પેલી આરસી (જે મેં પૂર્ણિયાથી મંગાવીને એને મોકલી હતી) ને એક લાકડીની કાંસકી મને આપ્યાં.

જમીકરીને અમે આરામ કરતા હતા. સાંજ પડવાને હવે થોડી વાર હતી, ત્યાં ભાનુમતીએ કહ્યું, ‘ચાલો બાબુજી! ડુંગર પર જવું નથી? તમને તો ડુંગર બહુ ગમે છે.’

યુગલપ્રસાદ હજી ઊંઘતો હતો. એ ઊઠ્યો કે તરત અમે ફરવા માટે નીકળ્યા. સાથે ભાનુમતી હતી, એની કાકાની છોકરી હતી – જગરૂ પાન્નાની ભાઈની છોકરી – બારેક વર્ષની હશે, ને યુગલપ્રસાદ.

અર્ધો માઈલ ચાલ્યાં હોઈશું. ત્યાં પહાડની નીચે આવી પહોંચ્યાં.

થોડીવાર ઊભાં રહીને જોયા કરવાનું મન થયા જ કરે. જ્યાં નજર પહોંચે ત્યાં મોટાંમોટાં વૃક્ષો, લતાઓ, કાંકરીવાળાં ઝરબનાંનાં ખાબડાં, ને અહીંતહી વિખરાયેલા શિલાખંડ, જંગલ ને પહાડની આડમાં આકાશ કેવું રમ્ય દેખાતું હતું! સામે જ કાંકરિયાળી લાલ માટીની પગદંડી જંગલમાં થઈને ડુંગર ઉપર ચડી ગઈ છે. કેવી સૂકી ને કડક માટી છે. ક્યાંય ભીની નથી, કે ચીકણી નથી. ઝરણાંનાં ખાબડાંમાં પણ ઝાઝું પાણી નહોતું.

પહાડની ઉપર જ્યારે ગીચ જંગલમાં થઈને અમે ચડ્યા ને થોડે દૂર ગયા ત્યાં કોઈ મધુર સુગંધથી મન અને પ્રાણ જાણે પાગલ બની ગયાં. સુગંધ અત્યંત પરિચિત હતી. પહેલાં તો હું ઓળખી શક્યો નહિ, પછી ચોતરફ નજર કરી ત્યાં તો સપ્તપર્ણનાં ફૂલોથી લદાયેલાં વૃક્ષોનાં ઝુંડનાં ઝુંડ નજરે પડ્યાં. એની જ આ સુવાસ હતી. એ કાંઈ સપ્તપર્ણનાં બેચાર વૃક્ષો નહોતાં. સપ્તપર્ણનું તો જાણે આખું વન હતું ને સાથે હતાં કેલિકદંબ. કેલિકદંબનું વૃક્ષ કદંબના વૃક્ષથી ભિન્ન છે. એનાં પાંદડાં સાગનાં પાંદડાં જેવાં લાંબાંલાંબાં હોય છે ને સર્પાકારની ડાળીઓ.

હેમંતની સંધ્યાની ઠંડી હવામાં ને પુષ્પોથી સભર એવા સપ્તપર્ણના વનમાં ઊભો રહી, સ્વસ્થ, સુંદર કિશોરી ભાનુમતીને જોતાં મને થયું. મૂર્તિમતી વનદેવીના સાહચર્યથી હું આજે ધન્ય બન્યો છું. શ્યામવર્ણની વનદેવી! રાજકુમારી તો એ છે જ. આ વનભૂમિ, આ પહાડ, આ મિછિ નદી, કારો નદીની ઉપત્યકા, આ બાજુ ધનઝરી ને પેલી તરફ નવાદાની પર્વતમાળા એ બધું જ એક સમયે રાજવંશના કબજામાં હતું, તે જ રાજવંશની આ કુમારી, આ ભિન્ન યુગની આબોહવાને લીધે, ભિન્ન સંસ્કૃતિના આક્રમણથી એ રાજવંશ દુઃખી, ગરીબ, અને નિસ્તેજ બની ગયો છે. તેથી જ આજે ભાનુમતી અમને એક સાંથાલ સ્ત્રી જેવી લાગે છે. એને જોતાં જ ભારતવર્ષના અલિખિત ઇતિહાસનું એક કરુણ દશ્ય મારી દષ્ટિ સમક્ષ ભજવાઈ રહ્યું.

આજની આ સંધ્યા મારા જીવનને બીજી સુંદર સંધ્યાઓ જોડે ભળીને મધુર સ્મૃતિઓના સમારોહથી ઉજ્જવળ બની ગઈ. સ્વપ્નના જેવી મધુર સ્વપ્નના જેવી અવાસ્તવિક.

ભાનુમતીએ કહ્યું, ‘ચાલો, હજી ઉપર જવું છે ને?’

‘કેવી સરસ ફૂલની સુગંધ છે! અહીં થોડી વાર બેસીએ. આ સૂર્યાસ્ત જરા જોઈએ...’

ભાનુમતીએ હસતાંહસતાં કહ્યું, ‘તમારી જેવી મરજી બાબુજી! તમે બેસવાનું કહેતા હો તો અહીં બેસીશ. પણ દાદાજીની સમાધિ પર ફૂલ ચડાવવાં નથી? તમે તે દિવસે શીખવ્યું ત્યારથી હું રોજ પહાડ પર ચડીને સમાધિ પર ફૂલ ચડાવું છું. હમણાં તો વનમાં ફૂલો ઢગલાબંધ હોય છે.’

xxx

થોડે દૂર આંગણામાં આગળ યુગલપ્રસાદ રસોઈ બનાવતો હતો. એના ચૂલાનાં લાકડાંના અજવાળાને લીધે આંગણામાં થોડો પ્રકાશ હતો. થોડે દૂર સુધી ચાંદની પ્રસરેલી હતી, કારણકે આજે હજી કૃષ્ણપક્ષની ત્રીજ હતી. ધનઝરી પહાડની આડમાંથી થોડી ક્ષણો પહેલાં જ ચંદ્રે ડોકું બહાર કાઢ્યું હતું. સામે થોડે દૂર અર્ધચંદ્રાકાર પર્વતશ્રેણી દેખાતી હતી. ચક્રમક્રિયા ટોલાનાં છોકરાંઓનો કલરવ સાંભળાતો હતો. અહીં વીતાવેલી આ રાત્રી કેટલી સુંદર ને અપૂર્વ લાગતી હતી! ભાનુમતીની તુચ્છ ને સામાન્ય વાત પણ કેટલી આનંદદાયક લાગતી હતી! તે દિવસ બલભદ્ર પોતાની ઉન્નતિની વાતો કરતો હતો તે મને યાદ આવ્યું.

આખરે માણસને શું જોઈએ છે? ઉન્નતિ કે આનંદ? જેમાં આનંદ ન હોય એવી ઉન્નતિને શું કરવાની? હું એવા ઘણા માણસોને ઓળખું છું, કે જેમણે ઉન્નતિ સાધી છે, પણ આનંદ ગુમાવ્યો છે. જેઓનું જીવન વધુ પડતું વિલાસી હોય છે તેમની મનોવૃત્તિની ધાર ઘસાઈઘસાઈને બુઢી બની જાય છે. એથી એમને ક્યાંય આનંદ મળતો નથી. એમનું જીવન વિવિધતા વિનાનું, નીરસ ને અર્થહીન બની જાય છે. એમનું મન એવું બંધિયાર બની જાય છે, કે એમાં રસ પ્રવેશી જ શક્તો નથી.

જો હું અહીં જ રહેતો હોત તો? ભાનુમતી જોડે લગ્ન કર્યાં હોત. આ માટીના ઘરમાં ચાંદનીથી પ્રકાશિત આંગણામાં સરલા વનબાળા રાંધતાંરાંધતાં આમ જ છોકરવાદી વાત કરતી હોત ને હું બેઠોબેઠો સાંભળતો હોત. વળી મોડી રાત્રે આ વનમાં ચિત્તાનો અવાજ, જંગલી કૂકડાનો પુકાર ને જંગલી હાથીઓનો અવાજ સાંભળતો હોત. ભાનુમતી કાળી હતી, પણ એના જેવી તંદુરસ્ત, સપ્રમાણ અંગોવાળી સ્ત્રી બંગાળમાં જ મળે ને એનું સરળ, સતેજ મન! એમાં દયા હતી, માયા હતી, સ્નેહ હતો, એનાં કેટલાંક પ્રમાણ મને મળી ચૂક્યાં છે. એ વિચાર કરવા પણ કેટલા મધુર લાગે છે? કેવું સુંદર સ્વપ્ન! ઉન્નતિ કરવાથી શું વળવાનું હતું? બલભદ્ર ને રાસબિહારીસિંહ ભલે ઉન્નતિ કરતા.

યુગલપ્રસાદે આવીને પૂછ્યું, ‘રસોઈ તૈયાર છે, થાળીપાટલા કરું? ભાનુમતીને ઘેર આતિથ્યની જરા પણ ત્રૂટિ નહોતી. આ દેશમાં શાકભાજી ખાસ મળતાં નથી તો પણ જગરૂ કોણ જાણે ક્યાંથી વેંગણ ને બટાટા લઈ આવ્યો હતો. અડદની દાળ, પંખીઓનું માંસ, ઘેર બનાવેલું ચોખ્ખું ઘી ને દૂધ. યુગલપ્રસાદે બનાવેલી રસોઈ પણ સ્વાદિષ્ટ હતી.’

અમે જગરૂ, જગરૂના મોટાભાઈ, ભાનુમતી, નિછની બધાને અમારી જોડે જમવાનું આમંત્રણ આપ્યું હતું, કારણ કે અમારા જેવી રસોઈ એમણે ક્યારેય ખાધી નહોતી. મેં કહ્યું, ‘તમે લોકો બધાં એક તરફ એકી સાથે જ બેસી જાઓ કે જેથી યુગલપ્રસાદને પીરસવાનું પણ ફાવે. આપણે બધાં ભેગાં જ જમીએ.’

પણ એ લોકો તૈયાર થયાં નહિ. અમારા જમ્યા પછી જ જમવાનો એમણે આગ્રહ પકડી રાખ્યો.

બીજે દિવસે આવતી વખતે ભાનુમતીએ તોફાન મચાવ્યું. એકદમ એણે મારો હાથ પકડી લીધો ને કહ્યું,

‘આજે તમને કોઈ હિસાબે નહિ જવા દઉં, બાબુજી!’ હું અવાક બનીને એના મુખ સામે જોઈ રહ્યો. મને દુઃખ થયું.

એના આગ્રહને લીધે હું સવારે જઈ શક્યો નહિ. બપોરે જમીકરીને મેં વિદાય લીધી.

○

પાછો બન્ને બાજુએ છાંયડાવાળો રસ્તો. રસ્તાની એક બાજુએ જાણે રાજકુમારી ભાનુમતિ ઊભી રહી છે, બાલિકા નહિ, યુવતી ભાનુમતિ. એને મેં કદી જોઈ જ નથી. એની આગ્રહભરી દષ્ટિ, પ્રણયીની રાહ જોતી એ ઊભી છે. એનો પ્રણયી પહાડની પેલી પાર શિકારે ગયો છે, એનો આવવાનો સમય થયો છે. મેં મનનાં ને મનમાં એ તરુણીને આશીર્વાદ આપ્યા. ધનઝરી પહાડનાં આગિયાથી પ્રકાશિત ને સપ્તપર્ણની ગંધથી સુવાસિત વનો ને અપૂર્વ દુરચ્છંદા સાંજની આડાં વનબાલાનો ગુપ્ત અભિસાર સાર્થક હો.

મહાલે પાછો આવીને એકાદ અઠવાડિયામાં બધાંની વિદાય લઈને મેં લવટૂલિયા છોડ્યું.

[આરણ્યક, અનુ. ચંદ્રકાન્ત મહેતા, ૧૯૬૧]

કવિતા

ફેઈસબુક ફેન્ડને...

હર્ષદ ત્રિવેદી

આપણો સંબંધ

ગુડ મોર્નિંગથી ગુડ નાઈટનો.

છતાં મારે વિશે તું કંઈ જ ન જાણે

કે ન જાણું હું તારા અંગે કંઈ...

સવારથી સાંજ સુધીમાં

કેટલી વાર પડી શ્વાસોમાં તિરાડ

એનો થોડોઘણોય હિસાબ ન મળે...

ટૂંકા વસ્ત્રનાં ગાજ સુધી નથી પહોંચતું બટન,

કે ઢીલા પડી ગયેલા ઇલાસ્ટિકનો

કશો હોતો નથી અર્થ...

મકરસંક્રાંતિમાં પતંગ ચગ્યો કે નહીં,

કે ચગતાં પહેલાં જ કપાઈ ગયો કોઈના પેચમાં...?

હોળીમાં નાળિયેર પધરાવતી વખતે જ દાઝ્યાનું કહેવા જવું કોને?

દિવાળીના સપરમાં દા'ડે જ મગજમાં ફૂટેલા ફટકડાની કથા કોને કહેવી રે?

શિવરાત્રિએ ફરાળનાં નહોતાં ફદિયાં,
 અને આ વખતની તો જકાતેય બાકી છે એની જાણ છે એકલા ખુદાતાલાને!
 અરે! ઈદના ચાંદ વખતે ઈફતારી જ ફેરવાઈ ગઈ ગિરફતારીમાં એની વાતો તો અટવાઈ
 પડી છે ગળામાં ડૂમો થઈને...

દિવસ એકેએક ન્યૂ ઈયર
 પણ એમાં હેપ્પી જેવું શોધીએ તો આખું વરસ નીકળી જાય!!

આવી આવી વાતો –
 તને કઈ સવારે જણાવવી?
 કઈ રાત્રે કહેવું કે –
 એકેય સૂર નથી વાગતો આ પોલા જર્જર સાજમાં!

કદાચ તારે આંગણ તડકો વેરાતોય હોય,
 કદાચ તારી અગાશીએ ચાંદો રેલાતોય હોય;
 કદાચ તારી આંખોમાં કોઈ આંજતું હોય સપનાં.
 પણ, મને શી રીતે ખબર પડે?
 આ ચાર શબ્દોની જિંદગાનીમાં થયેલાં અંધારાં અજવાળાંની?

ગુડ નાઈટ અને ગુડ મોર્નિંગમાંય
 પાછું ગુડ તો એકનું એક જ, અને
 બાકી રહેલા બે શબ્દો આપણને જેવાતેવા ઓળખે,
 એ પણ ચહેરો વિનાના –
 અને આપણે તો

ન ચહેરો, ન પહેરો, ન સહેરો,
એમ સમજો ને આખો સંબંધ જ બહેરો...

અને તોય -

રોજ સવારે હોય છે

આપણી મોર્નિંગ ગુડ એન્ડ વેરી ગુડ.

બિહામણી રાતો પહેરી લે છે ઇમોજનો

એક નવો ચહેરો આપણી નાઈટને ગુડ કરવા...

લ્યો ચલો ત્યારે, ગુડ મોર્નિંગના ઈંતજારમાં

ફરી એક વાર

ગુડ નાઈટ!

[૫૨૯, જૂન ૨૦૧૯]

સંવાદ

પ્રકાશ નો શાહ સાથે

ઉર્વીશ કોઠારી

પ્રકાશભાઈ સાથેની ઉર્વીશ કોઠારીની દીર્ઘ મુલાકાતોના નાના કદના રૂપકડા પુસ્તક (પાનાં ૧૬૦)માંથી ચયન. ક્યાં શું ટુંકાવ્યું-છોડ્યું છે એની કોઈ (ફુલ્લ્યાદિ) નિશાનીઓ કરી નથી, વ્યવધાન વગર માણી શકાય એ માટે. – રમણ

ઉર્વીશ : તમે શું ગણાવ? ગાંધીવાદી? લેખક? પત્રકાર? વિચારક? સર્વોદયી? હ્યુમન રાઈટ્સ એક્ટિવિસ્ટ? આવી કોઈ એક ઓળખાણ તમને ખપે?

પ્રકાશ : મને લાગે છે કે એક ઓળખાણ ખપે નહીં. એનું કારણ શું કે કશામાં બંધાઉં એવું મારું વલણ નથી. અને બીજું, એકેયમાં હું પૂરતો નથી. (અટ્ટહાસ્ય)

પણ કોઈ પૂછે કે આ પ્રકાશભાઈ છે શું? તો એમને શું કહેવાનું?

સંસ્કૃતમાં જેને રસિક કહે છે ને, એવા રસિક છે ને જીવનનો ઉલ્લાસ તેમને સમજાય એ રીતે આ બધાં ક્ષેત્રોમાં માણે છે. એટલે, કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં હશે, પણ રસિક માણસ છે.

તમારું પોલિટિક્સ શું કહેવાય?

મારું પોલિટિક્સ આમ જુઓ તો ફી-લાન્સરનું. પણ નવી દુનિયા માટે, ન્યાયી સમાજરચના માટેના જે પ્રયાસો હોય એમાં જે આવડે તે કરવું.

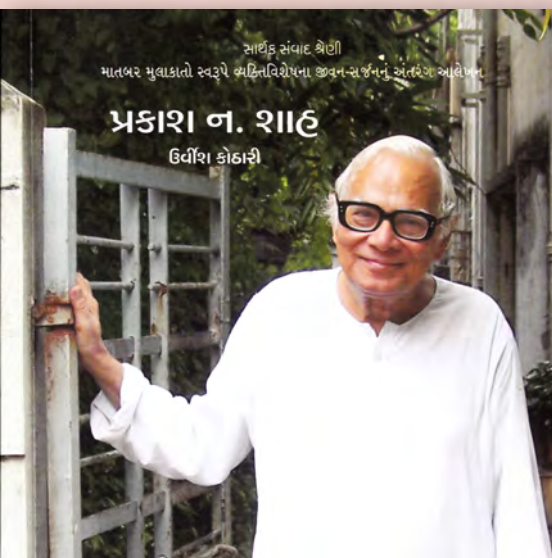
એમાં ચૂંટણી આવે ને ન પણ આવે. ઇટ્સ ઇમ્પીરિયલ. (એનું મહત્ત્વ નથી.) પણ રાજકારણથી પરહેજ એ સર્વોદયની કોઈ ઓલ્ડ સ્કૂલ વ્યાખ્યા હોય તો એમાં હું નથી.

વડોદરા તમે કેટલાં વર્ષ રહ્યા?

પાંચ-છ વર્ષ. પ્રજાસત્તાક દિવસે વડોદરામાં હતો, પણ ૧૯૫૧ કે ૧૯૫૨માં અમદાવાદ આવી ગયા. એટલે પહેલી ચૂંટણી વખતે મને યાદ છે કે હું અમદાવાદમાં હતો.

શરૂઆતનું ભણતર વડોદરામાં. પછી અમદાવાદમાં ક્યાં?

રામકૃષ્ણ સેવાસમિતિ સંચાલિત સરસ્વતી મંદિર, મણિનગરમાં ભણેલો. પછી કોલેજમાં લો આર્ટ્સ અને પછી એલ. ડી.

તમે શું ભણ્યા?

બી.એ. ઇકોનોમિક્સ એન્ટાયર એલ.ડી. માંથી થયો અને પછી એમ.એ. એન્ટાયર પોલિટિક્સ, યુનિવર્સિટી સમાજવિદ્યા ભવનમાંથી.

તમારું વાંચવાનું ક્યારથી શરૂ થયું?

એ નાનપણથી જ ચાલુ હતું. એ કદાપિ શરૂ થયું જ નહીં. કારણ કે હતું જ અને બંધ પણ નથી પડ્યું.

નયનાબહેનનો પરિચય કેવી રીતે થયો?

એ મને ‘ગાંધી શાંતિ પ્રતિષ્ઠાન’માં પ્રોગ્રામ માટે બોલાવી ગયાં. ત્યાંથી અમારી ઓળખાણ શરૂ થઈ અને બહુ ઝડપથી વધી ગઈ.

લગ્ન કઈ સાલમાં થયું?

૧૯૬૮માં. નયના અને હું, અમે સાથે ઉમાશંકરને કંકોત્રી આપવા ગયાં હતાં. અમને સાથે જોઈને ઉમાશંકરને એમ કે ‘ગાંધી શાંતિ પ્રતિષ્ઠાન’ની કોઈક વાત કરવા આવ્યાં છે, ગાંધી શતાબ્દીનું વરસ હતું ને.

વક્તા તરીકે પણ તમે એ જ અરસામાં...?

હું એમ.એ.ના પહેલાં વર્ષમાં હતો ત્યારે મહાદેવ દેસાઈ વક્તૃત્વ સ્પર્ધા બહુ મોટી સ્પર્ધા ગણાતી. એમ.એ.સ.ને બાદ કરતાં આખા ગુજરાતમાં એક જ યુનિવર્સિટી. એમાં આ સ્પર્ધા સવારથી રાત સુધી ચાલે. મારી વખતે પણ નિર્ણાયક જયન્તિ દલાલ હતા. એમણે મને યાદ રાખ્યો અને ભદ્રના દરજામાંથી નીકળતી વખતે મને જોઈને ઊભો રાખ્યો, ‘પ્રકાશ?’ મેં હા પાડી. પછી એમની સાથે પરિચય વધ્યો – અને કેટલો વધ્યો એ તો તમે જાણો છો. એમને ત્યાં જયપ્રકાશને મળવા મને યાદ રાખીને બોલાવે.

પરિચય વધ્યા પછી એમણે મહાદેવ દેસાઈ સ્પર્ધાના મારા વક્તવ્ય વિશે કહ્યું કે ‘પ્રકાશ, તારામાં મેં ત્રણ વસ્તુ માર્ક કરી. એક તો, તું તારી પ્રતીતિથી બોલતો હતો. ડિબેટિંગમાં બધા ગોખીને ગયા હોય (એવું નહીં). બીજું કે તું માવળંકરની કોલેજમાં ભણે છે પણ તારું ડિક્શન તારું પોતાનું હતું. ત્રીજું, અમદાવાદમાં ભટ્ટસાહેબનો (એસ. આર. ભટ્ટનો) જમાનો છે, પણ તારા હાવભાવ પણ તારા પોતાના હતા. તું ખાદીના લેંઘાઝભ્મામાં—એ ‘પહેરણ’ કહેતા—પહેરણમાં હતો, પણ તારી ભાષા તારી પોતાની હતી—માવળંકરની નહીં.’ આ જયન્તિ દલાલે મારું માપ કાઢ્યું.

એ સ્પર્ધામાં તમે જીતેલા?

હું પહેલો આવ્યો હતો. નિર્ણાયકોમાં જયન્તિભાઈ અને ઇંદુમતિબહેન શેઠ હતાં, આપણાં શિક્ષણમંત્રી. ત્રીજું કોણ હતું એ યાદ નથી આવતું. મેં એમાં શું કહ્યું હતું એ તમને કહું, વિચ વિલ એક્સપ્લેઇન માય પબ્લિક લાઇફ લેટર. (એનાથી મારા પછીના જાહેર જીવનને સમજી શકાશે.) સંસદીય લોકશાહીમાં સીધાં પગલાંને સ્થાન છે કે નથી, એવો વિષય હતો. મેં સંસદીય લોકશાહીમાં પણ સીધાં પગલાંનો રોલ છે, એવી હિમાયત કરી હતી.

કૃપાલાણીદાદા સાથેનાં તમારાં સંભારણાં...

કૃપાલાણીનું જીવન ખુલ્લી કિતાબ હતું. વરંડામાં બેઠા હોય. ‘ક્યા કરતે હો?’ એમ કરીને વાત કરે. એમની જોડે હતો, ત્યારે જે પ્રસંગો આવ્યા, એ ૧૯૭૧-૭૨માં. સુચેતાજી ચૂંટણીપ્રચાર માટે અહીં આવ્યાં અને એ વખતે એ

માંદાં પડી ગયેલાં. એમને ઁટેક આવ્યો. ચતુર્ભુજદાસે નેચરલી એમને પોતાને ત્યાં જ રાખ્યાં. એ વખતે સુચેતાજીને કંપની આપવા માટે દાદા અહીં આવીને રહ્યા. ઉમાશંકર ઘણી વાર યાદ કરતા હતા કે રાજ્યસભા માટે દિલ્હી ગયા હતા ત્યારે મોડી રાતે ઁરપોર્ટ પર દાદાને જોયા. કેમ? તો દાદાને કહેલું કે ‘હું સુચેતાને લેવા આવ્યો છું. હું જ્યારે આવું ત્યારે એ મને લેવા આવતી હોય છે ઁટલે.’

દાદા અમદાવાદમાં રહ્યા એ વખતે ચતુર્ભુજદાસે રામલાલ પરીખને કહ્યું કે દાદા અહીં છે, તો એમનો વખત જાય એ માટે કોઈ વાતચીત કરે – એમના માટે કંઈ વાંચે, એવું કોઈ હોય તો સારું. ઁટલે મારા પર વિદ્યાપીઠમાંથી કનુભાઈ જાનીનો ફોન આવ્યો. ઁટલે મેં જવા માંડ્યું. પછી તો અમારો તાર મળી ગયો. પછી રામલાલ તો ભૂલી જ ગયા હતા. ઁક વાર એ કહે, ‘તમારે દાદા જોડે બહુ સારો સંબંધ છે એ સારું કહેવાય.’ હી હેડ સિમ્લી ફરગોટન ઘેટ ઈન અ વે, હી વોઝ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટલ. (એ ભૂલી જ ગયા હતા કે અમને મેળવવામાં એ નિમિત્ત બન્યા હતા.)

કટોકટી વખતે ગુજરાતમાં સૌથી લાંબો જેલવાસ તમારો હતો?

ના એમાં ટેકનિકલી એવું કે આર.એસ.એસ. અને જમાતે ઈસ્લામી પ્રતિબંધિત સંસ્થાઓ હતી. એમાંના કોઈ કદાચ વધારે વખત રહ્યા હોય. પણ ખુલ્લી સંસ્થાઓના રાજકારણમાંથી જે પકડાયા એમાં સૌથી વધારે (જેલમાં રહેનારા) જે બે-ચાર જણા હશે એમાં હું પણ હોઈશ. મારી પાસે ચોક્કસ આંકડો નથી... ગુજરાતમાં પહેલા રાઉન્ડમાં ૧૩-૧૪ માર્ચ, ૧૯૭૬માં પકડાપકડી થઈ. એ રાઉન્ડમાં હું પકડાયો.

અને છૂટયા ક્યારે?

જાન્યુઆરીની ૨૧ કે ૨૨ મીએ.

ક્યાંની જેલમાં હતા?

પહેલો ઁક મહિનો પાલનપુર જેલમાં અને પછીના નવ મહિના વડોદરા જેલમાં. પાલનપુરમાં એવું થયું કે અમે જેલમાં સામાન્ય વર્ગો ચલાવવા માંડ્યા. અમારી મંડળી પણ જાતજાતની હતી. ઁક બાવાજી હતા. તેમની જોડે પરિચય જરા જુદી રીતે થયો હતો. કૂંડી પર નહાવામાં ભેગા થઈ ગયા, ત્યારે એ સમજવા માગતા હતા કે હું શામાં પકડાયો. મેં ‘મિસા’ કહ્યું, પણ એ એમના માટે નવો શબ્દ હતો. પોતે ચરસ-ગાંજામાં પકડાયેલા. ઁટલે એ એમ શોધતા હતા કે આ ચરસ-ગાંજા કરતાં મોટો કોઈ દિવ્ય પદાર્થ હોય... (હાસ્ય) પણ પછી અમારા મિત્ર જેવા થઈ ગયા.

અમે વર્ગો ચલાવવા વાગ્યા. ત્યારે એ થોડા સેમિ-મોનિટર જેવા પણ થઈ ગયા. પછી એમણે વૉલન્ટીઅર કર્યું કે શરૂઆતમાં હું ભજન કે ગીત કંઈક ગાઉં?

પહેલા જ રાઉન્ડમાં તમારી ધરપકડ થાય એવું તમે શું કરેલું?

શું શું નહીં કરેલું. (અટ્ટહાસ્ય) છ-આઠ મહિનાનો ઁક એવો ગાળો આવ્યો જ્યારે ગુજરાતમાં જયપ્રકાશજી અને તેમની મૂવમેન્ટ, એ બેની વચ્ચે ડાયરેક્ટ કોન્ટેક્ટ જેવું કામ લગભગ મારે ભાગે જ આવ્યું. એને કારણે કોઈ પણ રેકૉર્ડમાં મારું ન હોવું શક્ય જ ન હતું.

એ કામ કેવી રીતે ચાલતું?

અમારા બધાની વચ્ચેની સંપર્કકડી ગાંધી શાંતિ પ્રતિષ્ઠાનના સેક્રેટરી રાધાકૃષ્ણ હતા. રાધાકૃષ્ણ સર્વોદયની આખી મંડળીમાં સર્વોદયને સમજનાર, યથાસંભવ આચારમાં મૂકનાર અને પોલિટિકલી પણ લાઇવ (રાજકીય રીતે સક્રિય) હતા. એમની સ્મૃતિ પણ અસાધારણ. સંપર્કો અસાધારણ. માઇન્યૂટ ડીટેલ્સ (ઝીણી વિગતો)માં પણ એવી જ એમની પકડ. જયપ્રકાશજી તો પટનાથી દિલ્હી આવજા કરતા હોય, પણ દિલ્હીથી આખા દેશમાં સંપર્કો રાધાકૃષ્ણ જાળવે. એમની સાથે હું અમદાવાદના ગાંધી શાંતિ પ્રતિષ્ઠાનનો મંત્રી હોવાને કારણે સંકળાયેલો. પ્રતિષ્ઠાનનું અમદાવાદ કેન્દ્ર મૂળ નયનાએ શરૂ કરેલું. ત્યાં જતાંઆવતાં મારો પણ પરિચય થયો. રાધાકૃષ્ણના કહેવાથી મેં મંત્રી તરીકે જવાબદારી સંભાળી. એની અહીંથી કમિટીમાં ઉમાશંકર (જોશી) અને યશવંતભાઈ (શુક્લ) પહેલીથી હતા. નયનાએ એક ગાળામાં એમની સાથે મારા કરતાં વધારે કામ કર્યું હશે.

ગુજરાતમાં એક મુખ્ય નારાયણભાઈ દેસાઈ કહેવાય, પણ ભૂદાનમાં નીકળી ગયા પછી એમનું કાર્યક્ષેત્ર ગુજરાતબહાર જ રહ્યું. એ તો છેક પાછળથી અહીં પાછા આવ્યા. એટલે ગુજરાતમાં આંદોલન અંગે આપલે કરવા માટે રાધાકૃષ્ણને જે ઠેકાણાં જડ્યાં એમાં એ ગાળામાં સૌથી વધારે હું હતો.

જેલમાં તમને એવું ન થયું કે ચોટલી બાંધીને કશુંક લખવું જોઈએ?

ના, મેં વાંચ્યું ઘણું. એમાં બે પ્રકારનું વાચન : મહાનવલો પહેલાં વાંચી હોય કે ન વાંચી હોય, એ બહુ વાંચી. ‘વૉર એન્ડ પીસ’, ‘અનના કેરેનીના’ અને મોટી બોયોગ્રાફીઓ. તૉલ્સ્ટૉયની મોટી બાયોગ્રાફી, ગ્રીક નાટકો, ટૉયન્બીનો વિશ્વઈતિહાસ (બે ભાગમાં અધિકૃત સંક્ષેપ), રેમન્ડ એરનના કરન્ટ સોશ્યોલોજિકલ થૉટ્સનાં બેઉ વૉલ્યૂમ, ફ્રેન્ચ પોલિટિકલ થૉટ વિશે રૉય પિયર્સની પ્રવેશક્રિતાબ, ‘યુગાન્ત’ (ઈરાવતી કર્વે) અને ‘વ્યાસપર્વ’ (દુર્ગા ભાગવત) એ બંને મરાઠીમાં, અને મરાઠીમાં જ (પણ વસન્ત મહેન્દ્રગેની મદદથી) ‘ગીતારહસ્ય’, ડી. પી. ચટ્ટોપાધ્યાય કૃત ‘લોકાયત’ અને ઘણુંબધું.

જેપીની તમારી પહેલી છાપ શું હતી?

પહેલી છાપ... ભગવાનના માણસ, માસ્તર. (અટ્ટહાસ્ય) કારણ શું છે : જ્યન્તિ દલાલને ત્યાં મળવાનું થયું ત્યારે મેં એમને પૂછ્યું –આપણે પોલિટિકલ સાયન્સના લેક્ચરર રહ્યા એટલે મનમાં થોડું સતપત સરપત થયા કરે – કે ‘કોરાપુટમાં આટલા મોટા પ્રમાણમાં જિલ્લાદાન ને બધું થયું, તો એની પોલિટિકલ પ્રોસેસમાં પછી શું થયું?’

જેપીએ કહ્યું, ‘નહીં, નહીં. અભી તો કુછ ચલ રહા હૈ’. એમને જવાબ આપવાનો કંઈ ઉત્સાહ ન થયો. એમના મનમાં કંઈક ચાલતું હશે, પણ મને છાપ એવી પડી કે ૧૯૪૨ના જયપ્રકાશ વિશે સાંભળ્યું હતું એ ક્યાં ગયા. એ પછી ૧૯૭૩-૭૪માં જોવા મળ્યા. ૧૯૬૫માં હું ૧૯૪૨વાળા જયપ્રકાશને ‘૪૨ ના બિરાદરીવાળા જ્યન્તિ દલાલને ત્યાં મળતો હતો, પણ એ વખતે (મિજાજની રીતે) એ ‘૪૨ ના નહોતા. હજુ એ ભૂદાનમાંથી ધીમે ધીમે (બહાર આવી રહ્યા હતા.)

એ પછી તમારે એમની સાથે સીધો સંપર્ક રહ્યો?

ના. પણ મળવાના પ્રસંગો આવ્યા. ૧૯૬૬ના ડિસેમ્બરમાં કે ૧૯૬૭ના જાન્યુઆરીમાં દિલ્હીમાં એક મીટિંગ રાખી હતી. કાંતિભાઈ શાહે સૂચવ્યું હતું કે તમે પ્રકાશને બોલાવો. કાંતિભાઈએ મને વાંચેલો થોડોઘણો અને જ

યન્તિભાઈને ત્યાં મળેલા. એમને મારામાં રસ. એટલે એમણે મારું નામ આપ્યું હતું ને જયપ્રકાશજીએ નિમંત્રણ આપ્યું હતું. એમની સહીથી નિમંત્રણ મળે એ આપણા માટે નવાઈ કહેવાય. જયન્તિભાઈએ (જયન્તિ દલાલે) નહોતું આપ્યું એ હું જાણું છું. કારણ કે એ આ બધામાં સક્રિય નહોતા. મિત્રાચારી ખરી, વાતચીત કરવા મળે, ખાસ આગ્રહ કરે-બોલાવે, પણ એક્શનમાં એ વખતે નહોતા. સર્વોદયની રીતે એમને રસ ન પડે અને પાર્ટી તો હતી નહીં. હતા ત્યારે એ પ્રજા સમાજવાદી પાર્ટીમાં હતા. મહાગુજરાત વખતે ચૂંટાયા ને ધારાસભામાં ગયા. એ બધો ગાળો પૂરો થયો હતો.

ભોગીભાઈ ગાંધી સાથે કેવી રીતે સંપર્ક થયો?

ભોગીભાઈ અને હું ૧૯૬૩ કે ૧૯૬૪માં પહેલી વાર મળ્યા. સંસ્કાર કેન્દ્ર(પાલડી)માં કોઈ સાહિત્યિક કાર્યક્રમ હતો. ગંભીર ચર્ચા હતી. તેમાં ઉમાશંકર, ભોગીભાઈ, જયન્તિભાઈ (દલાલ) એ બધા બોલ્યા હતા. જયન્તિભાઈએ મારો ઉલ્લેખ પણ કર્યો કે પ્રકાશ અંગ્રેજી લખી શકે છે, પણ એણે ગુજરાતીમાં લખવાનું નક્કી કર્યું છે. એવું જો આપણે નક્કી કરીએ તો આપણી ભાષામાં કામ થાય – એવું કંઈક તે બોલેલા. ત્યારે ભોગીભાઈ જોડે પરિચય થયો. હું ‘વિશ્વમાનવ’ વાંચતો હતો ખરો. ભોગીભાઈ કહે કે ‘આપણે મળીએ.’ એટલે રાતે હું મળવા ગયો. એ નગીનભાઈ(નગીનદાસ પારેખ)ને ત્યાં ઊતર્યા હતા. મને કહે કે ‘આપણે આ રૂમમાં બેસવાનું છે અને ધીમેથી બોલજો. નગીનભાઈ રાઈટ ટાઈમ સૂવા જશે.’

ભોગીભાઈ સાથેના પરિચય પછી ‘વિશ્વમાનવ’માં લખવાનું શરૂ થયું?

મેં અને સુવર્ણાબહેને ‘વિશ્વમાનવ’માં પ્લેટો પર લખ્યું. પ્લેટો એ પ્લેટોનિક છે કે ફાસિસ્ટ છે? ફાસિસ્ટમાં મને એટલો વહેલો રસ પડેલો. ભોગીભાઈએ મને અવારનવાર કંઈક લખવાનું કહીને આખી લેખમાળા માટે મને પ્લાન આપ્યો. મેં એનું માળખું બનાવ્યું, થોડુંક વાંચ્યું પણ હશે, પણ લખ્યું નહીં. વિષય હતો : રાજ્યસંસ્થા અને એનો વિકાસ.

પછી નોકરી મળી? કઈ સાલમાં?

હા. એચ. કે.માં ૧૯૬૫. સુવર્ણાબહેને ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે દિલ્હી જવાનું નક્કી કર્યું એટલે પસંદગીનો પ્રશ્ન ઉકલી ગયો હતો. ૧૯૭૧માં ઔપચારિક રીતે છોડ્યું, પછી બે-ત્રણ વર્ષ વિઝિટિંગ તરીકે ભણાવ્યું. એ ગાળામાં ‘ઈન્ડિયન પોલિટિકલ થોટ’ નામનું પેપર નવું દાખલ થયેલું. એટલે નવનિર્માણ લગોલગ ગાળામાં તે ભણાવવાનો આનંદ ઓર આવતો.

તમે કયો વિષય ભણાવતા હતા?

પોલિટિકલ સાયન્સ.

અધ્યાપક થયા, ત્યારે તમારા મનમાં એવો ખ્યાલ હતો કે આપણી એક કરિયર હોવી જોઈએ?

ના, ના... એવું કંઈ નહીં. એટલું કે મેં પહેલી નોકરીની પસંદગી કરી ત્યારે મને પત્રકાર અને અધ્યાપક બંને માટે ખુલ્લાં આમંત્રણ હતાં. હું એચ. કે.માં જોડાઉં છું એવું સાંભળ્યું ત્યારે શાંતિભાઈએ (ગુજરાત સમાચાર’ના માલિક-તંત્રી) એક ભાઈને અહીં મોકલ્યા હતા. ‘પ્રકાશને કહો કે એક વાર તો મળે જ. ’ હું ત્યાં ગયો ત્યારે તેમણે મને એક

જ વાત કરી, ‘તમને કોલેજવાળા શું આપશે? એના કરતાં ડબલ પગાર (અમે આપીએ). તમે ‘ગુજરાત સમાચાર’ માં જોડાઈ જાવ આવતી કાલથી.’

અધ્યાપકપદ્મ છોડીને ‘જ્ઞાનગંગોત્રી’ ગ્રંથશ્રેણીના સંપાદનમંડળમાં જોડાતી વખતે કારકિર્દી કે આર્થિક વિચાર કર્યો હતો?

ના. એ નહીં કરેલો. તમને સાચું કહું. એચ. એમ. (પટેલે) કહેલું, ‘અમારે તમને શું આપવું?’ ત્યારે મેં કહ્યું, ‘પાંચસો એક રૂપિયા.’ એટલે એ કહે, ‘આ એકડો ક્યાંથી લાવ્યા?’ તો મેં કહ્યું કે ‘એચ. કે.માં ૫૦૦ રૂપિયા મળે છે, લેક્ચરર તરીકે.’ પણ યશવંતભાઈ(શુક્લ)એ એચ. એમ.ને કહ્યું, ‘તમે એ બધું મારા પર છોડી દો. આ પ્રકાશને કંઈ ખબર ન પડે ને તમે પણ મહાપ્રશ્નોમાં હો. હું કોલેજ ચલાવું છું અને બધું સમજું છું. એટલે હું નવું પગારમાળખું ગોઠવી આપીશ.’ યશવંતભાઈએ પછી એ જમાના પ્રમાણે દર વર્ષ ૫૦ રૂપિયા વધે એ રીતે કોઈ રકમ કરી આપી. મને જ્યારે ‘જ્ઞાનગંગોત્રી’માંથી છૂટો કર્યો – કટોકટી વખતે, ત્યારે મને ૮૦૦-૮૫૦ રૂપિયા મળતા હતા. યશવંતભાઈએ કહ્યું, ‘પ્રકાશને સમજ નથી પડતી કે બાય જોઈનિંગ ધિસ, હી ઇઝ લૂઝિંગ ઓલ હિઝ વેકેશન્સ (પ્રકાશને સમજાતું નથી કે જ્ઞાનગંગોત્રીમાં જોડાઈને એ તેના બધાં વેકેશન ગુમાવી રહ્યો છે) – અને કોલેજની કાયમી નોકરી પણ.’

રામનાથ ગોયન્કા સાથે કેવીક મુલાકાતો થતી? તેમનાં સંભારણાં...

૧૯૭૮ની આસપાસ રામનાથ ગોયન્કા જોડે એક યાદગાર સંવાદ થયો હતો, આરએનજી મને કહે, ‘યૂ નો, સત્ય સાંઈબાબા ઈઝ માય ફ્રેન્ડ.’ (સત્ય સાંઈબાબા મારા મિત્ર છે.) એક્સપ્રેસ ગ્રૂપમાં સત્ય સાંઈબાબાના ફોટા દરેક જગ્યાએ હોય – એનું કારણ જે હોય તે. એ તો જયપ્રકાશને ત્યાં પણ એક ફોટો મૂકી આવ્યા હતા. એ કહે, સત્ય સાંઈબાબા ગામમાં છે એમ જાણ્યું, એટલે હું સવારે તેમને મળવા ગયો. ત્યાં મેં એક એક્સપ્રેસ બોયને જોયો. એને મેં કહ્યું કે સરસ રીતે કવર કરજે. પણ બીજા દિવસે પેપરમાં કશું આવ્યું નહીં. સાંજે હું એક્સપ્રેસમાં આવ્યો, ત્યારે કુતૂહલથી પેલા છોકરાને પૂછ્યું કે રિપોર્ટ કેમ નહીં?’ એ કહે, ‘સાહેબ, હું તો રજા પર હતો. પણ તમે કહ્યું એટલે મેં ફુલ લેન્થ સ્ટોરી કરી અને (તંત્રી) મૂલગાંવકરસાહેબને આપવા ગયો. તેમણે પૂછ્યું કે આ શું છે? મેં કહ્યું કે ‘સત્ય સાંઈબાબાનું.’ એટલે મૂલગાંવકરસાહેબે કોપી (લખાણ) આમ લીધી, એનો આમ ઘા કર્યો અને કહ્યું, ‘લૂક, વીર આર અ રિસ્પેક્ટેબલ પેપર.’ (સાંભળ, આપણું છાપું ધોરણસરનું છે. તેમાં આવુંબધું ન છપાય.)

આરએનજી આ બધું વર્ણન અભિનય સાથે કરીને કહે, ‘ક્યાં કરે? સંસાર મેં સબકે ઉપર પરમેસર હૈ, લેકિન દક્તર મેં હમારે ઉપર એડિટર હૈ.’ એક રીતે, ઇટ્સ અ લેસન ઇન જર્નલિઝમ. (આ પત્રકારત્વનો પદાર્થપાઠ છે.) આરએનજી બહુ ઓછા લોકો જોડે પત્તાં રમવા બેસે. મૂલગાંવકર જોડે એ બેસે. છતાં મૂલગાંવકરે કંઈ ગણકાર્યું નહીં. બાકી, એ જાણતા જ હોય ને કે આ મેટર સાંઈબાબાનું છે એટલે આરએનજીનું જ હોય.

એ પછી ‘નિરીક્ષક’ ક્યારથી શરૂ કર્યું?

એપ્રિલ, ૮૨માં.

‘ટાઈમ્સ’ ના બે-એક વર્ષ પછી...

‘ટાઈમ્સ’ છોડ્યા પછી મારે બહાર ધીરે ધીરે લખવાનું ચાલ્યું. ત્રણ જગ્યાએ કોલમ છપાતી હતી. ‘ગુજરાત મિત્ર’, ‘ગુજરાત ટુડે’ અને ‘સમકાલીન’. ‘સમકાલીન’ એ વખતે રિવાઈવ થયું. હરિ હતા એ વખતે. પહેલાં તો હું લખતો હતો જ, પછી મેં બંધ કર્યું હતું. પછી પાછો (‘સમકાલીન’ના ત્યારના તંત્રી) હરિ (દેસાઈ)એ જ મને આઈડિયા આપ્યો કે ‘તમારું ત્યાં જે છપાતું હોય, એ જ અમને આપો ને.’ સૌથી પહેલો મારા પર ભગવતીકુમારનો અને ભરતભાઈ (રેશમવાળા, ‘ગુજરાતમિત્ર’ના માલિક)નો ફોન આવ્યો કે ‘તમે ‘ગુજરાતમિત્ર’ માં લખવાનું શરૂ કરી શકો?’ એટલે મેં ‘ગુજરાતમિત્ર’માં શરૂ કર્યું. ભરતભાઈને મેં રૂબરૂ કોઈ દિવસ જોયા પણ નથી. આપણો કોન્ટેક્ટ તો ભગવતીકુમાર. પણ એમણે વિવેકસર ‘ભરતભાઈ વાત કરે છે’ એમ કહ્યું. મેં ‘ગુજરાતમિત્ર’માં શરૂ કર્યું. પછી મારા વગર પૂછ્યે ભગવતીકુમારે કહ્યું કે ‘અમે બક્ષીને આપીએ છીએ એમ તમને પણ ૨૦૦ રૂપિયા આપશું. એમના ‘ગુજરાતમિત્ર’ના ધોરણ પ્રામણે.’ જો કે એ સિન્ડિકેટેડ જેવું હશે કદાચ.

તમારી ભાષા સામે ફરિયાદ કરનારા બે વર્ગ છે. એક વર્ગ એવો છે જે તમારા વિચારોનો વિરોધી છે. એટલે તમારી ભાષાનો વિરોધ કરે છે. એને હું ગણતો નથી. બીજો વર્ગ સમભાવી મિત્રોનો છે. હું પહેલાં તમારી ભાષાનો બહુ ટીકાકાર હતો. પછીથી પ્રેમી થયો. છતાં હજુ પણ ઘણી વાર એવું થાય કે તમારા ઘણા લેખ સરળ હોય તો કેટલા બધા લોકો સુધી પહોંચે.

હા, એ વાત સાચી. હું એવું ઈચ્છું કે મારી પાસે એવી ચુસ્તી હોય કે ભાષાની જે વિશિષ્ટતા જે એની મેળે આવી, એ જાળવીને પણ હું વિષયને વધારે ગમ્ય કરી શકું. એ વિશેષ આવડત મારે કેળવવી જોઈએ, એવો વિચાર ઘણી વાર મને આવે છે. તમારી ટીકાની બીજી રીતે વાત કરું. ૨૦૦૨માં ‘સમકાલીન’માં હું લખતો હતો. એ વખતે કે. કા. શાસ્ત્રી જે રીતે બધું કરતા હતા, એટલે હેડિંગમાં મેં ‘કેકારવ’ શબ્દ વાપર્યો – મારો ભાષાનો જે આનંદ એમાં... એ વખતે રૂપાવાલાનો પત્ર ‘સમકાલીન’ માં છપાયો કે ‘પ્રકાશભાઈની બધી વાત સાચી છે, પણ આવી ગંભીર વાતને કેકારવ કહીને તેમણે એની ગંભીરતા ઓછી કરી નાખી છે.’ ઘેંટ મેડ મી થિન્ક (એ વાતે મને વિચારતો કર્યો). એક વાર જનકભાઈ (શાહ, ‘સમકાલીન’ના તંત્રી) મળ્યા ત્યારે મેં એમને પૂછ્યું કે ‘આ રૂપાવાલા કોણ છે?’ ત્યારે મને ખબર પડી કે એ રતિલાલ ‘અનિલ’નો પત્ર હતો. (હાસ્ય)

મારી ભાષા વિશે ભાયાણીસાહેબનું અવલોકન મને બહુ સરસ લાગે છે. એમણે એક વાર પોસ્ટ કાર્ડ લખ્યું હતું કે, ‘પ્રકાશ, કોઈ ગમે તે કહે, ધારો કે પરિષદ ઠરાવ કરીને કહે, તો પણ તું તારી ભાષાને વળગી રહેજે. એનું કારણ એ છે કે આપણા બધા વાચકો ગુજરાતી છાપાંની ચવાયેલી, પ્રિ-ડાઈજેસ્ટેડ ફૂડ જેવી ભાષાથી ટેવાયેલા છે. એ વિચારની ભાષા નથી. એટલે આપણી ભાષામાં લખવું.’

પણ તમારી વાત સાથે હું સંમત છું. સ્વાભાવિક મારી જે ભાષા ઘડાઈ છે એ વિશે તો હું રાજી છું. પણ એનું જે કહેવાનું છે એ સ્ક્રૂટ થવામાં ઈરાદાપૂર્વકની રુકાવટ ન થાય એ મારે જોવું જોઈએ અથવા બીજી રીતે, આ ‘કેકારવ’ જેવા પ્રયોગોથી મને આનંદ આવે છે, પણ એ બાલકીડા જેવું થઈ જાય અને વિષયની ગંભીરતાને ધક્કો લાગે એવું (ન થવું જોઈએ), પણ એ તો પછી શ્વાનપુચ્છનું જે થાય તે.

સેન્સ ઓફ હ્યુમરનો શો મામલો છે? તમારી રમૂજવૃત્તિ વિશે પહેલેથી લોકોનો કંઈ ખ્યાલ હતો?

મને તો કંઈ ખબર જ નથી. લાગે છે એ પાછળથી આવ્યું છે. પહેલો સભાન ઉલ્લેખ કદાચ મેં નારાયણભાઈ (દેસાઈ) પાસે જ સાંભળ્યો. મારા મામાના દીકરા અતુલ વિશે વાત કરતા હતા કે અતુલમાં એના ભાઈ જેવા બધા

ગુણ છે, પણ એનામાં પ્રકાશની સેન્સ ઓફ હ્યુમર છે કે નહીં, એ ખબર નથી. ભોગીભાઈએ પૂર્તિ કરી કે આપણા અત્યારના સર્કલમાં ‘પન’માં (શ્લેષમાં) પ્રકાશનો કોઈ જોતો નથી. ભોગીભાઈ મારી ભાષા વિશે બહુ રાજી નહીં. પણ નગીનભાઈએ (નગીનદાલ પારેખે) એક વાર એમને ખખડાવી નાખ્યા કે ‘પ્રકાશે આટલું પ્રાંજલ લખ્યું છે. તમે વાંચો.’

તમે કદી હાસ્ય લખવાનો પ્રયાસ કરેલો?

‘જનસત્તા’માં રવિવારે જુદી વેઇનમાં (જુદા પ્રકારમાં) લખવું, એવું અમુક ગાળા માટે મેં રાખ્યું હતું. એ વખતે હું લાઇટ વેઇનમાં (હળવું) લખતો હતો. પણ આજે એનું મૂલ્ય શું? કશું નહીં. તે દહાડે લખ્યું, બરાબર છે... આજે વાંચું તો પાસ ન કરી શકું... એક વાર વિનોદભાઈએ (વિનોદ ભટ્ટે) મને કહેલું કે ‘તું સંદેશમાં બીજા નામે કંઈક લખ’ – બહુ પહેલાં કહ્યું હતું.

સાહિત્ય અકાદમીની સ્વાયત્તતાની હું તરફેણ કરું છું, પણ તેના બહિષ્કારમાં હું નથી. એ મુદ્દાની ગંભીરતા ‘નિરીક્ષક’નાં પાનાં પર જેટલી સ્થાપિત થઈ છે, એટલી છે કે કેમ, એવો સવાલ રહે છે. એવું જ ગુણવંત શાહના કિસ્સામાં પણ ક્યારેક થાય છે. મુદ્દા અગત્યના છે, પણ એને મળતી જગ્યાનું પ્રમાણ જળવાતું નથી. તમારી ઉદારતાને કારણે જાણે મોકળું મેદાન મળી જાય છે, એવું લાગે છે.

ઇમર્જન્સીમાં બાબુભાઈ કહેતા હતા કે કોંગ્રેસવાળાને દેખાવ યોજવા હોય તો અહીં જ આવવું પડે છે. એમના રાજમાં તો એ દેખાય પણ યોજી શકતા નથી... અકાદમીના મુદ્દામાં એવું છે કે એક વાર જે સ્વાયત્તતા મેળવી અને એ આપણે રાખી શક્યા નહીં અને એ આ બધાને કેમ પકડાતું નથી. એ મને બહુ જ ગંભીર લાગે છે. ગુણવંતભાઈ વિશે એવી ઇચ્છા ખરી કે એમના વિચારોની ગરબડ વિશે હું કોઈ વાર સ્વતંત્ર લેખ લખી શકું તો રાજી થઉં. પણ પ્રસંગ નથી આવતો. એક વસ્તુ હું સ્વીકારી લઉં કે આટલું બધું મોકળું મેદાન આપવા જેટલું ખુલ્લાપણું છોડી દેવું જોઈએ... મારું વ્યક્તિગત ખુલ્લાપણું તંત્રી તરીકેની મર્યાદા ન બનવું જોઈએ. તંત્રીએ તંત્રી તરીકે ક્યાંક દાખલ થવું જોઈએ એ હું ઘણી વાર થાઉં છું ને ઘણી વાર નથી થતો. એટલે એ વાત સાચી છે. મારા સ્વભાવની જે ખરીખોટી કેથોલિસિટી (ઉદારતા) છે તે એમાં લાગુ ન પડવી જોઈએ.

[પ્રકાશ ન. શાહ, ઉર્વીશ કોઠારી, સાર્થક પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૨૦૧૯-માંથી]

એકત્ર ઈ-બુક્સ

ગુજરાતીનાં સ્મરણીય પુસ્તકોની

રમ્ય અને સંતર્પક ઈ-બુક શ્રેણી

અગ્નિકુંડમાં ઊગેલું ગુલાબ । નારાયણ દેસાઈ
અપરાજિતા । પ્રીતિ સેનગુપ્તા
અમાસના તારા । કિશનસિંહ ચાવડા
અમૃતા । રઘુવીર ચૌધરી
અરધી સદીની વાચનયાત્રા - ૧- ૪ । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
અલગારી રખડપટ્ટી । રસિક ઝવેરી
અશ્રુઘર । રાવજી પટેલ
આપણો ઘડીક સંગ । દિગ્વીશ મહેતા
કંકાવટી । ઝવેરચંદ મેઘાણી
કુરબાનીની કથાઓ । ઝવેરચંદ મેઘાણી
ખરા બપોર । જયંત ખત્રી
ખાંભીઓ જુહારું છું । ઝવેરચંદ મેઘાણી
ગાંધીજીની જીવનયાત્રા । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ગિજુભાઈની બાળવાર્તાઓ । ગિજુભાઈ બધેકા
ગીતામંથન । કિશોરલાલ મશરૂવાળા
જન્મન્તિકે । સુરેશ જોષી
જીવનનું પરોઢ । પ્રભુદાસ ગાંધી
જેલ ઓફિસની બારી । ઝવેરચંદ મેઘાણી
તિબેટના ભીતરમાં । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ત્યારે કરીશું શું? । લિયો ટોલ્સ્ટોય
દિવ્યચક્ષુ । રમણલાલ વ. દેસાઈ
પન્થિની । કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી
પૂર્વાલાપ । કાન્ત - મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ
બાપુની છબી । કાકા કાલેલકર
બારીબહાર । પ્રહલાદ પારેખ
ભજનાંજલિ । કાકા કાલેલકર
ભારેલો અગ્નિ । રમણલાલ વ. દેસાઈ
ભવનું ભાતું । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
ભેદની ભીંત્યુંને ભાંગવી । મનુભાઈ પંચોળી
મારા ગાંધીબાપુ । ઉમાશંકર જોષી
મારી હકીકત । નર્મદ
મોરનાં ઈંડાં । કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી
રખડુ ટોળી । ગિજુભાઈ બધેકા
રવીન્દ્રનાથની રત્નકણિકાઓ । નગીનદાસ પારેખ
વાચનયાત્રાનો પ્રસાદ । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
વિદિશા । ભોળાભાઈ પટેલ
દ્વિરેફની વાતો - ભાગ ૧ । રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક
વેવિશાળ । ઝવેરચંદ મેઘાણી
શીંગડાં માંડતાં શીખવશું । મનુભાઈ પંચોળી
શું શું સાથે લઈ જઈશ હું? । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
સત્યના પ્રયોગો । મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી
સરસ્વતીચંદ્ર - ભાગ - ૧ । ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી

સર્વોદય । મોહનદાસ ગાંધી
સાત વિચારયાત્રા । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
હાર્ય-માળાનાં મોતી । સં. મહેન્દ્ર મેઘાણી
હિંદ સ્વરાજ । મોહનદાસ ગાંધી
અવતરણ । સં. રમણ સોની
સમુડી । યોગેશ જોષી
અરૂપસાગરે રૂપરતન । યજ્ઞેશ દવે
અવલોકન-વિશ્વ । સં. રમણ સોની
અસ્તિ । શ્રીકાન્ત શાહ

સુરેશ જોષીનું સાહિત્યવિશ્વ - શ્રેણી

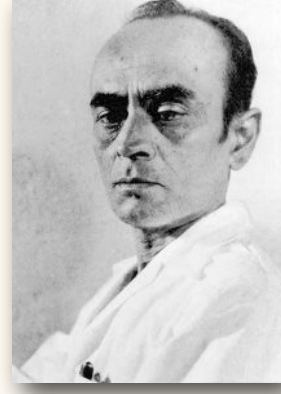
ઈદમ્ સર્વમ્ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
અહો બત કિમ્ આશ્ચર્યમ્ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
રમ્યાણિ વીક્ષ્ય (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પ્રથમ પુરુષ એકવચન (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
ઈતિ મે મતિ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પશ્યન્તિ (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
વિદ્યાવિનાશને માર્ગે (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
આત્મનેપદી (નિબન્ધ) । સુરેશ જોષી
પ્રત્યંચા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ઈતરા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
તથાપિ (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
પરકીયા (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ઉપજાતિ (કાવ્ય) । સુરેશ જોષી
ગૃહપ્રવેશ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
બીજી થોડીક (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
અપિ ચ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
એકદા નૈમિષારણ્યે (ટૂંકી વાર્તા) । સુરેશ જોષી
વિદુલા (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
કથાયક (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
છિન્નપત્ર (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
મરણોત્તર (નવલકથા) । સુરેશ જોષી
કિંચિત્ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
ગુજરાતી કવિતાનો આસ્વાદ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
કથોપકથન (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
કાવ્યચર્યા (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
શૃણ્વન્તુ (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
અરણ્યરુદન (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
ચિન્ત્યામિ મનસા (વિવેચન) । સુરેશ જોષી
અષ્ટમોઅધ્યાય (વિવેચન) । સુરેશ જોષી

www.ekatrafoundation.org અને ekatra.pressbooks.pub

ઉપર ક્લિક કરતાં જ પુસ્તકોની આ રમ્ય ને સંતર્પક દુનિયામાં પ્રવેશ કરી શકાશે.

‘એકત્ર’નો ગ્રંથ-ગુલાલ

વી-ગ્રંથ

‘એકત્ર’ના વી-ગ્રંથોમાં અમે પુસ્તકની માત્ર સામગ્રી(Text) જ પ્રગટ કરવાને બદલે વાચકને એમાં યોગ્ય રીતે પ્રવેશ કરાવીએ છીએ. શરૂઆતમાં પુસ્તકનું સચિત્ર આવરણ (cover) તેમજ લેખકનો ફોટોગ્રાફ, અને એ પછી લેખક અને પુસ્તકના ટૂંકા, સરળ પરિચયો પણ મૂકીએ છીએ – જેથી વાચક માટે એ રસપ્રદ બની રહે.

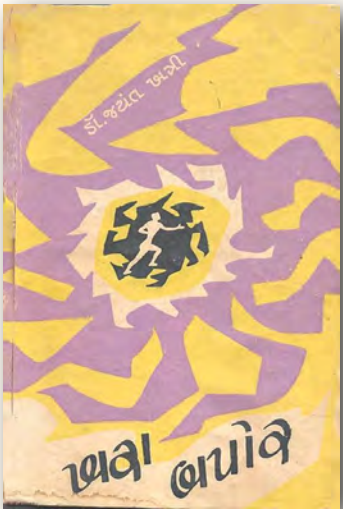
લેખકપરિચય : જયંત ખત્રી

ઠીકઠીક લાંબી, પણ કથા-ઘટનાના ઘટ્ટ પોતવાળી વાર્તાઓના સર્જક જયંત હીરજી ખત્રી (જ. ૨૪ સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૯ – અવ. ૬ જૂન ૧૯૬૮)ની જન્મભૂમિ તેમ જ કર્મભૂમિ કચ્છ. ૧૯૩૫માં એલ.સી.પી.એસ. થઈને કચ્છ-ભૂજમાં જ ડોક્ટરનો વ્યવસાય કર્યો. શ્રમજીવીઓ વચ્ચે વસ્યા. લેખકમિત્ર બકુલેશના સંગે સામ્યવાદી વિચાર-ચિંતનનો રંગ એમને લાગ્યો. કચ્છની તળ ભૂમિ અને રણપ્રદેશનો એમનો સંસર્ગ અને અનુભવ એમની વાર્તાઓમાં ઝીણવટથી ઝિલાતાં રહ્યાં. એ કારણે, એમની વાર્તાઓ પરિવેશકેન્દ્રી, વાતાવરણ-પ્રધાન બની. પરંતુ, પાત્રના મનનાં ઊંડાણો આલેખવા તરફ એમની નજર વધુ રહી. કેન્સરની બીમારીથી ૧૯૬૮માં એમનું અવસાન થયું. એમની વાર્તાઓના ત્રણ સંગ્રહ પ્રગટ થયા છે.

કૃતિપરિચય : ‘ખરા બપોર’

લેખકનો આ છેલ્લો સંગ્રહ એમના અવસાન પછી (૧૯૬૮માં) પ્રકાશિત થયેલો. આધુનિક સમયની હોવા છતાં આ વાર્તાઓમાં ઘટના પાતળી નથી, સઘન અને પ્રલંબ છે. કચ્છ પ્રદેશની ભૂમિનો પરિવેશ અને એમાં ધબકતાં એમનાં પાત્રો કથા-આલેખનનો એક વિશિષ્ટ સ્વાદ આપે છે. જયંત ખત્રીની શૈલી વેગીલી છતાં વાસ્તવને ઘૂંટનારી છે. જીવનની સંકુલતા, વિષમતા, કરુણતા એના વિષયો છે. એનું નિરૂપણ કોઈ ચલત્ ચિત્ર જેવું છે. એમની ‘ધાડ’ વાર્તા પરથી દસ્તાવેજી છતાં કલાત્મક ફિલ્મ તૈયાર થઈ છે. ‘ખરા બપોર’ ખત્રીની જ નહીં, ગુજરાતી ભાષાની પણ એક ઉત્તમ વાર્તા છે.

(પરિચયો : રમણ સોની)

Introduction

In 1929, Gujarat Vidyapith published its first edition of સાર્થ ગુજરાતી જોડણીકોશ, the Gujarati comprehensive dictionary. In the preface, Gandhiji wrote, “હવે પછી કોઈને સ્વેચ્છાએ જોડણી કરવાનો અધિકાર નથી”. This was the beginning of a new epoch for Gujarati.

In the early eighteenth century, people on the Indian subcontinent spoke many more dialects than are spoken today. Most dialects, including Gujarati, did not qualify as “language” because they lacked definitive dictionary and formal grammar. At that time, written materials consisted only of manuscripts. With the introduction of the printing press, publishers of Gujarati books offered books in quantities never imaginable before. This formalized Gujarati as a one of the official languages of India, in a time where many other dialects did not make the technological transition and thus are now endangered or even extinct.

Now, in the 21st century, we are experiencing another such tectonic shift, a move from paper book to digital. We feel that any language that does not make this transition will be in danger of becoming extinct by 2050. However, communities that choose to participate in this digital revolution are at a great advantage, as ubiquitous accessibility becomes common.

Every electronic device – from mobile phones to automobiles — will hold literature in the digital form and it will be accessible to people worldwide.

Mission

“Preserve and spread Gujarati literature through digitization”

In the Western world, a similar successful effort, Project Gutenberg, created over 40,000 free books in digital format and was instrumental in making e-Book reader ubiquitous. Instantly, thousands of books from Shakespeare to Agatha Christie became available to eBook readers at no charge. Over 1,000 million downloads of free ebooks have already occurred. Once Gujarati books are digital, they will be instantly available on eBook readers and readable via Kindle, iPad, Android tablets and smart phones. In the digital form they will be fully searchable with any search engine.

Accomplishments

In a very short time, Ekatra picked up pace and involved numerous volunteers from across the world:

- Registered Ekatra Foundation as US not-for-profit organization

- Designed and test creation of ebook using both soft copy and physical books.
- Became the first entity to offer true digital Gujarati ebooks for free on the web, Kindle, iPad, Android tablets, Android smart phones, iPhone and regular computers.
- Built ebook conversion process. Ekatra created/obtained tools to convert proprietary fonts into Unicode, obtained access to Gujarati OCR, established standard ePUB template and created ePUB formatting guide to achieve efficient repeatable scalable process.
- Designed Ekatra Website and offer first 25 free books. Converted total of 50 books.
- Formed literary committee and selected 86 books for conversion. Received permission to convert 20 books.
- Received permission to offer over 50 books published by Lok-Milap Trust.
- Published 8 issues of bimonthly Gujarati e-digest, સંચયન.
- Established communication with leading Gujarati not-for-profit organizations including Gujarat Vidyapith, Gujarati Sahitya Parishad, Forbes Gujarati Sabha, Lok-Milap Trust and Gujarati branch of Wikipedia (વિકિસ્રોત).

Goals

- Establish Ekatra as the premier online Gujarati literature digital library.
- Offer 200 free ebooks on Ekatra’s website.
- Offer the same on leading bookstores including Amazon, iBookstore, smashword.com and Flipkart.
- Publish 6 issues of સંચયન. Create awareness of the available Gujarati literary resources.
- Expand volunteer organization to support book conversion and proof reading tasks.
- Collaborate and share knowledge about digital books with other non-for-profit so they can also offer free digital books.

Get Involved

While our volunteers are working on all fronts, we are seeking help with the following:

- Sourcing of selected books in physical or PDF form.
- Proofreading of OCR content
- Assistance in creating local Ekatra volunteer community

Contact

Rajesh Mashruwala | mashru@ekatrafoundation.org

Atul Raval | atulraval@ekatrafoundation.org

Ekatra Foundation is a not for profit organization exempt under section 501(c)(3).

It's Federal ID is 46-2153818.

Public Charity Status: 509(a)(1) & 170(b)(1)(A)(vi) • Effective Date of Exemption: April 24, 2013.